

HALMAI PÉTER

Mélyintegráció-paradigma

Az európai integráció, a gazdasági és monetáris unió (GMU) a világszerte egyre terjedő regionális rendszerek mindmáig egyedi, kivételesen mély és a gazdaság mind nagyobb részét átfogó formája. Elemzésünk a mélység dimenzióját állítja középpontba. A mélység fogalma egyrészt tükrözi az integráció elért szintjét (állapotát), másrészt jelzi a folyamat irányát: az integráció egyre szorosabbá válását mint fejlődési irányzatot. A mély (regionális) integráció (új fogalomként egybeírva: a *mély-integráció*) rendszerként, fogalmi keretként történő értelmezése módot nyújthat az egész integrációelmélet újragondolására.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F02, F15, F36, F43, F45, H77, O43, O47.

„Európa válságokon át épül, és a megoldások összessége lesz.”

Jean Monnet

Integráció és mélység

Az új értelmezési keretrendszer kiindulópontja a kereskedelmi integráció. A kereskedelemelmélet a hagyományos (a konvencionális határintézkedésekre irányuló) regionális konstrukciók meghaladásaként „mély” (kereskedelmi) integrációnak tekinti a szabályozási konvergenciát – és esetleg további „mély” elemeket – is tartalmazó új generációs regionális megállapodásokat (lásd eredetileg *Lawrence* [1996]).

A mélység az európai integráció tekintetében is döntő jelentőségű dimenzió. Egyrészt kifejezi annak elért szintjét (állapotát). Másrészt jelzi a folyamat irányát: a mélyülő, egyre szorosabb integrációt mint fejlődési irányzatot.

A kiindulópont e keretben is a kereskedelmi integráció. Ám – előbbi elmélyülésével párhuzamosan – az európai integráció folyamata egyre további területekre is kiterjed, egyre újabb lépcsőfokokkal jellemezhető. Egyes területek teljes

* A cikk a szerző 2022. október 13-án tartott, akadémiai rendes tagi székfoglaló előadásának kibővített változata.

vagy részleges európai szabályozása, közös intézmények és politikák, kormányzás kiépítése e mélyülés útja. Annak iránya egyértelmű: az egyre szorosabb integráció. E mély regionális integráció a szupranacionális elemeket (intézmények, eljárások, politikák) tartalmazó rendszer kiépülését feltételezi, annak attribútuma. E sajátosságokat az integráció különböző lépcsőfokai is tartalmazzák. Ám a magasabb integrációs lépcsőfokok szükségképpen az integrációelmélet kereteibe illesztett mély (regionális) integráció egyre több jellemzőjét foglalják magukban. Az „egyre mélyebb” európai integráció ráadásul olyan bővülő elemeket is tartalmaz, amelyek már lényegesen meghaladják a mély kereskedelmi integrációt (például közös politikák, uniós szinten gyakorolt kompetenciák, egységes valuta, gazdaságpolitikai koordináció, bankunió, tőkepiaci unió).

A fentiekből egyértelműen kirajzolódnak a mély regionális integráció körvonalai: a mélyülés az integráció által átfogott területek, a kapcsolatok szorossága és az integráció struktúrája tekintetében egyaránt kimutatható.

Mély integráció *versus* mélyintegráció

Az európai gazdasági integráció – minden korlátja ellenére – már évtizedek óta a „mély regionális integráció” fejlett rendszerének minősíthető. E kulcsfogalom tehát az „egyre szorosabb integráció” folyamatainak leírására is alkalmas lehet. A *mélyintegráció* kategória európai integrációelméleti alkalmazása új elem a nemzetközi szakirodalomban. E fogalmi keret is a nemzetközi gazdaságtani értelmezésre támaszkodik. Ám a kereskedelempolitikai értelmezéstől eltérően abban a „mély (regionális) integráció” már az európai magintegrációt átfogó centrális kategóriaként szerepel. A „mély regionális integráció” lényege: a gazdasági integráció vívmányainak teljes, az intézményesített belső piac, a közös politikák és a GMU teljességét magában foglaló, egyre mélyülő rendszere. Az új, integrációelméleti értelmezésben e kategória a következőkben a nemzetközi kereskedelempolitikai kategóriától történő megkülönböztetés érdekében *mélyintegrációként* szerepel. Nem jelzős szerkezetként, hanem egybeírandó kifejezésként, összetett szóként.

A magintegráció közgazdaságtani, illetve integrációelméleti fogalma a legmélyebb integrációt képviselő mindenkori vívmányok teljességét tartalmazza – akkor is, ha e vívmányok még nem részei az uniós jognak. A mélyintegráció funkcionális tartalmának meghatározója a mindenkori magintegráció. A magintegráció az európai integráció kulcsa. Ahhoz képest állhat fenn bizonyos eltérés a differenciált integráció rendszerében.

A *mélyintegráció* fenti definíciója az európai integráció egyediségét is kifejezheti. A mélyintegráció „az egyre szorosabb” magintegráción nyugvó rendszer sajátosságait összefoglaló kategória. A *mélyintegráció* tehát nem egyszerűen „mér” és leír, hanem normatív tartalommal is rendelkezik. Utóbbi „az egyre szorosabb” magintegráció további mélyítésének és kiterjedésének igénye.

A *mélyintegráció* mindenkori rendszere a magintegrációt, továbbá egyes tagállamok esetleges differenciált integrációját tartalmazza. Ez utóbbi a rendszer

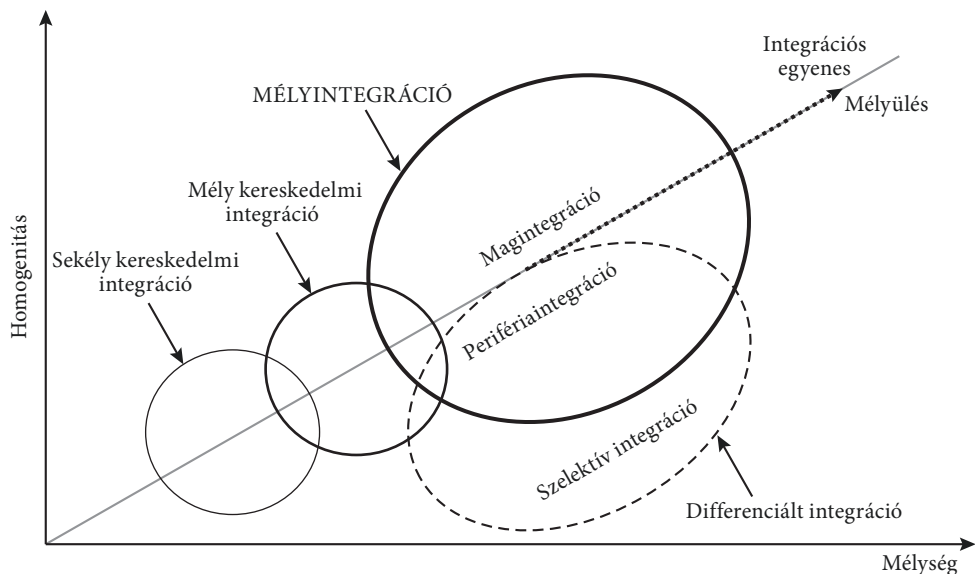
perifériájának jellemzője; például az eurőövezeten kívüli EU-tagállamok tartoznak e körbe (lásd 1. ábra). Az ábrán a *mélyintegráción* kívül elhelyezkedő differenciált integráció (szelektív integráció) pedig az EU-tagsággal nem rendelkező államok esetleges differenciált európai kapcsolatrendszerét foglalja magában. Ez utóbbi kapcsolódik a *mélyintegráció* rendszeréhez, ám – eltérően a perifériaintegrációtól – nem része annak.

A *mélyintegrációnak* lehet földrajzi dimenziója is: ha a magintegráció vívmányai a tagállamok szűkebb csoportjához kapcsolódnak. A *mélyintegráció* nem jövőbeli célállapot, hanem a fejlett integráció működő (ám egyidejűleg és a jövőben is folyamatosan bővülő) rendszere.¹ Ha azonban a *mélyintegráció* adott szintje nem fenntartható, a rendszer átalakulása szükségzerű. Az egyensúlytalanságok, az ellentmondások meghaladása további mélyüléshez vezethet. Az európai integráció eddigi útja az egyre mélyebb integráció kiépülése irányában haladt és halad; azaz a *mélyintegráció* tovább mélyül.²

A tagállamok esetleges lényeges strukturális különbségei a *mélyintegráció* perifériáján differenciált konstrukciókhoz vezethetnek (differenciált integráció), de ezek nem zárják el a periféria országai elől a magintegrációhoz való közeledés útját.

1. ábra

A mélyintegráció keretei

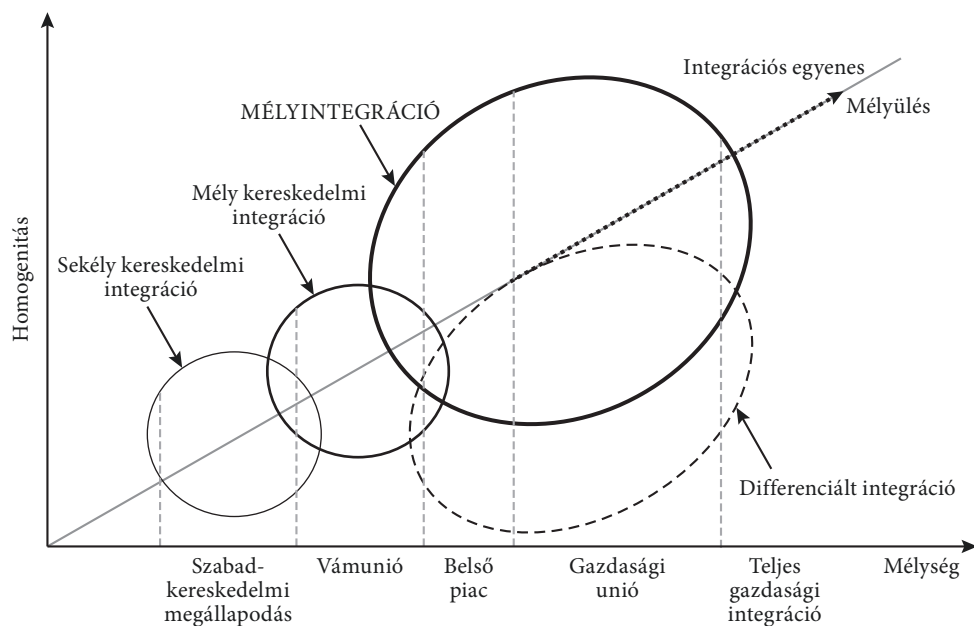
Forrás: saját szerkesztés.

¹ Felmerülhet a kérdés: mióta tekinthető az európai magintegráció mélyintegrációnak? A szupranacionális elemek (intézmények, eljárások, vámunió) kiépülésének időpontjától kezdődően e rendszer már egyértelműen mélyintegráció.

² Másrészt a fentiekől eltérően *ad absurdum* akár a folyamat visszafordulása, a dezintegráció is lehetséges. E problémakörrel lásd részletesen Halmai [2020a], [2020c] és [2020d]).

2. ábra

A mélyintegráció keretei és az európai integráció

Forrás: saját szerkesztés.

A fentiek átfogó, az európai integráció rendszerezésére és elemzésére módot kínáló fogalmi keretbe illeszkednek. Annak alapjait az 1. ábra foglalja össze. Az ábra vízszintes tengelye szabályozási-intézményi dimenziót fejez ki: a mélység fokát mutatja. Az ábrán jobbra elmozdulva az integráció egyre mélyebb. A függőleges tengely a vizsgált rendszer – döntően reálgazdasági és pénzügyi – homogenitását tükrözi. Ez utóbbi meghatározó elemei a nominális és reálkonvergencia, továbbá a válaszasadás, a reakció képessége, a reziliencia. E jellemzők erősödése az ábrán felfelé történő elmozdulás-ként jelenik meg. A szabályozási konvergencia előrehaladása tovább erősíti a rendszer homogenitását. E két fő változó, azaz a mélység és a homogenitás együtt jelzi az integráció fokát. Az integrációs egyenesen jobbra felfelé történő elmozdulás az integráció előrehaladását, mélyülését mutatja.

A fenti összefüggések kvantitatív elemzéssel is vizsgálhatók, amelynek fontos eszköze lehet a mélységet mérő kompozit indexek alkalmazása.³ Az 1. ábra stílizált összefüggéseket mutat be. Az elmozdulás az egyes irányokban nem feltétlenül

³ König-Ohr [2012] az európai integráció mélységét mérő indexet dolgozott ki. Az európai integráció négy dimenziójába 25 indikátort csoportosított: 1. egységes piac (árak, szolgáltatások, munkaerő, tőke), 2. homogenitás (konvergencia), 3. szimmetria (európai üzleti ciklus), 4. megfelelés (*conformity*, az uniós jog átvétele és az intézmények munkájában való részvétel mértéke). Az index alapján a rangsort 2010-ben Belgium és Ausztria vezette, majd Hollandia, Franciaország és Németország következett a rangsorban. A legkevésbé integrált tagállam Görögország volt a vizsgált 14 ország között.

lineáris. Az ábrázolt területek nemcsak a már elért szinteket, hanem jövőbeli lehetőségeket is jelölnek.

A fenti általános áttekintésen túllépő 2. ábra vízszintes tengelyén megjelennek az integráció lépcsőfokai:

- a különféle regionális kereskedelmi megállapodások a „sekély” és a mély kereskedelmi integráció különböző szintjeit tartalmazzák;
- a vámunió a mély kereskedelmi integráció és a *mélyintegráció* körébe is tartozhat;
- a belső piac és a gazdasági unió már – részben vagy egészben – működő integrációs lépcsőfokok, amelyek egyaránt a *mélyintegráció* rendszerébe tartoznak, ám mélységük tovább nőhet;
- e két utóbbi lépcső esetében különösen nagy jelentőségű az ábra függőleges tengelyén ábrázolt homogenitás (konvergencia, reziliencia) alakulása;
- eddig a „teljes gazdasági integráció”⁴ kiépítésének még a célját sem tűzték ki.

A következőkben először a fentiekben körvonalazott mélyintegráció legfőbb gazdasági hatásmechanizmusait, majd modelljének fő sajátosságait tekintjük át.

A mélyintegráció gazdasági hatásmechanizmusai

Növekvő nyitottság

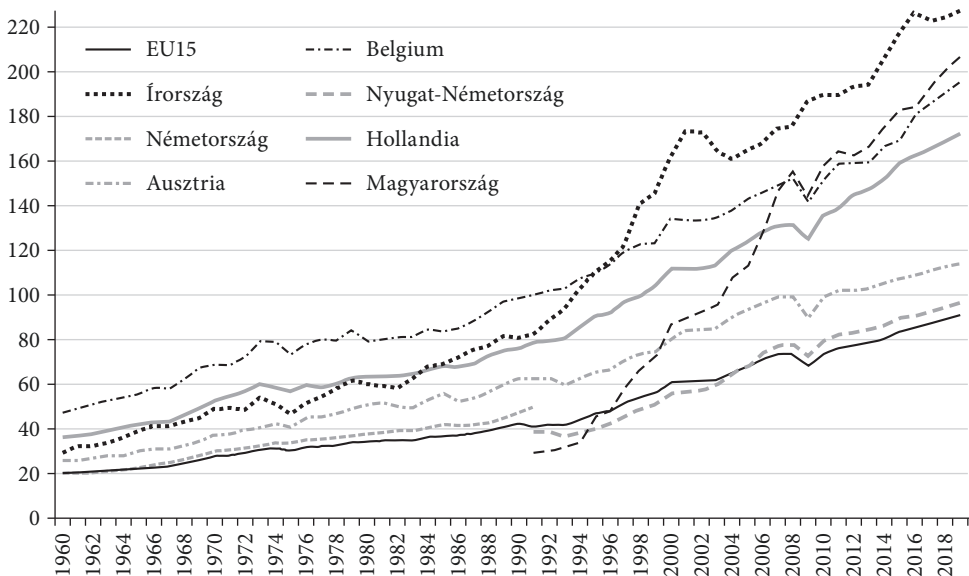
A vámunió 1960-as évekbeli kiépítése jelentős hatást gyakorolt a kereskedelem bővülésére. Annak dinamikája további impulzusokat kapott a következő évtizedekben a belső piac kiépülésétől, az euró bevezetésétől, majd a keleti kibővüléstől. Erőteljesen növekedett a tagállamok és az integráció nyitottsága, amelyet az export és az import együttes összegének és a GDP-nek a hányadosával mérünk.

A tagállamok nyitottságának mértéke – a gazdaság mérete, szerkezete, a külföldi működőtőke és számos további tényező együttes hatásaként – természetesen eltérő, de az integráció mélyülésével egyértelműen és határozottan növekvő (3. ábra). Kiemelkedő Írország nyitottságának növekedése és elért igen magas aránya (224 százalék). Az új tagállamok közül ugyancsak 200 százalék fölötti a nyitottság Magyarország és Szlovákia esetében. Németország egyesülése statisztikai töréshez vezetett: Nyugat-Németország esetében a nyitottság 1990-ben jóval nagyobb mértékben függött a külkereskedelemtől, mint az ismét egységes Németország esetében. Olaszország és Spanyolország nyitottsága csak 62, Görögországé pedig 67 százalék volt a vizsgált időszak végén.

⁴ E fogalom már – némileg eltérő kontextusban – Balassa [1961] alapművében is szerepel.

3. ábra

A nyitottság foka egyes EU-tagállamokban, 1960–2018
(az áru- és szolgáltatásimport és -export reálértékben a reál-GDP százalékában)

Forrás: Breuss [2018].

A piaci integráció hatásai

A preferenciális liberalizációval, a versenytársak megszorodásával fokozódik a verseny intenzitása. A kereskedelmi költségeknek a vámok és a nem vámjellegű korlátok megszüntetése miatti csökkenése, valamint az intenzívebb gazdasági verseny növelik a hatékonyságot.

Paradox módon a dezintegráció napirendre kerülése, az Európai Unióból való kimaradás költségeinek kimutatása iránti igény követelte meg az európai integráció hatásainak ismételt kvantifikálását. E logika szerint az integráció előnyei – ellenkező előjellel – szükségképpen azonosak a dezintegráció költségeivel.

A legutóbbi évek szimulációi elsősorban az egységes piac hatásaira, azon belül is a termékek és szolgáltatások szabad mozgására összpontosultak. *Felbermayr és szerzőtársai* [2018], illetve *Mayer és szerzőtársai* [2019] gravitációs kereskedelmi modelleket, *In 't Veld* [2019] strukturált makroökonómiai modellt alkalmazott a hatásvizsgálathoz. Az alternatív forgatókönyvekben⁵ különféle módszerek alkalmazásával a kereskedelem növekvő (a vámok és a nem vámjellegű intézkedések érvényesítéséből adódó) költségeit s azoknak a kereskedelemre és a GDP-re gyakorolt hatásait

⁵ Az alternatív forgatókönyvek új, az egységes piacnál kedvezőtlenebb kereskedelmi feltételeket vezetnek be hirtelen sokkok formájában. E módszerrel a kereskedelmi akadályok hosszú távú hatásai mutathatók ki.

számították ki. Az egységes piacból származó kereskedelemmel kapcsolatos nyereség vagy – alternatív megközelítésben – az EU hipotetikus szétesése hosszú távú költségeinek meghatározása magában foglalja annak értékelését, hogy az aktuális kereskedelem mekkora része köszönhető a jelenlegi rendszernek.

A jellemző irányzat mindkét esetben egyértelmű: az EU hatása nagy és idővel növekvő. *Mayer és szerzőtársai* [2019] eredményei szerint az EU egységes piacának kereskedelmi hatása több mint háromszor nagyobb, mint a vámunióé. Az EU becsült kereskedelmi hatásának a nagyságát a következők magyarázhatják. Egyrészt a termékek kereskedelmi akadályaira vonatkozó előírások jóval mélyebbek az EU-ban, mint a szokásos regionális kereskedelmi megállapodások vámleépítései. A kölcsönös elismerés elve⁶ pedig messze túlmegegy a regionális standard harmonizáción. Ugyanakkor az Európai Bíróság joghatósága lényegében kiküszöböli a kereskedelempolitikai bizonytalanságot.

A gravitációs becslések az EU *parciális kereskedelmi hatását* mutatják be. Semlegesítve az általános egyensúlyi hatásokat, amelyek a multilaterális ellenállás vagy a GDP változása révén következnek be. A kereskedelmi áramlások és a GDP állnak az elemzés középpontjában. A modell keretei között az EU nélküli helyzetre vonatkozó predikciók is lehetségesek (*Costinot–Rodriguez* [2014], *Head–Mayer* [2014]). Az *alternatív (tényellentétes) forgatókönyvek* a jelenlegi helyzetet a következőkkel hasonlítják össze: egységes piac nélküli helyzet (azaz visszatérés a standard regionális kereskedelmi megállapodáshoz); illetve az EU teljes megszűnése, a teljes kétoldalú európai kereskedelmet a WTO-szabályok vezérlik.

Mayer és szerzőtársai [2019] szimulációi szerint az egységes piac a tagállamok közötti kereskedelmet 109 százalékkal növelte a termékek, míg 58 százalékkal a szolgáltatások esetében. A tagállamoknak átlagosan a GDP-jük 4,4 százalékának megfelelő jóléti nyereségük származott a kereskedelmi integrációból. A 4. ábra két térképe a kereskedelem növekedését, illetve az abból származó jóléti változásokat mutatja be 2018-ra vonatkozóan az EU-tagállamok tekintetében.

A tagállamok egyértelműen kimutatható jóléti nyereséghez jutnak kereskedelemről az EU-tagság révén, amelynek átlagos mértéke – az alkalmazott különböző tényellentétes forgatókönyvek keretében – az 1. táblázat oszlopai között 2,3-tól 8,2 százalékig terjed.⁷ A kereskedelmi integráció valóságos előnyeit a közbülső (intermedier) inputtermékeket is tartalmazó adatok jelezhetik.

Az EU, azaz a mélyintegráció (egységes piac stb.) az idézett kutatás szerint a regionális szabadkereskedelmi megállapodáshoz képest 6,6 (súlyozva 4,4)⁸ százalékos permanens reál-GDP-többletet generál a tagállamok számára [1. táblázat (1) oszlop].

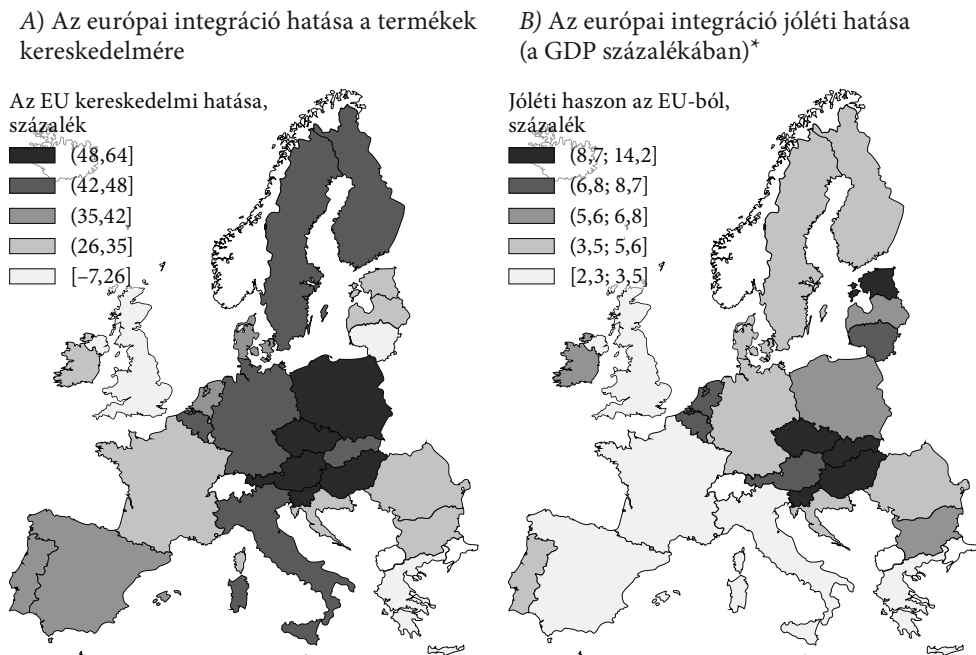
⁶ A kölcsönös elismerés az áruk szabad mozgására vonatkozó elv. Amennyiben nincsenek európai szintű harmonizált szabályok, valamely tagállamban jogszerűen forgalmazott termék más tagállamokban is értékesíthető, még akkor is, ha a tagállamok nemzeti technikai szabályainak nem felel meg. A tagállamok kölcsönösen elismerik, hogy a nemzeti technikai szabályok a megvalósítani kívánt közérdek egyenlő védelmét biztosítják.

⁷ Az átlagos súlyozott nyereség némileg alacsonyabb (1,5–5,4 százalék). Ez utóbbi a nagyobb tagállamok alacsonyabb mértékű kereskedelmi függőségét jelzi.

⁸ Más alternatív gravitációs paramétereket alkalmazva 4,6–10,7 százalék, súlyozva pedig 3,1–7,1 százalék lenne az eredmény [*Mayer és szerzőtársai* [2019] 34. o.).

4. ábra

Az európai integráció hatása a kereskedelem és a jólét változására (százalék)

* A kereskedeleméből származó jóléti nyereség.

Forrás: Mayer és szerzőtársai [2019].

A másik alternatív forgatókönyv (MFN) esetében még nagyobb (8,2 százalékos) jóléti veszteség következne be. Ugyanakkor a mélyintegráció hatását jelzi, hogy a szimuláció szerinti veszteség négyötöde (6,6/8,2) már az elsőként említett forgatókönyv esetében bekövetkezne.

A jóléti előnyök tagállamok közötti megoszlását illetően a számítások alapján egyértelmű, hogy az EU-integrációból eredő jóléti nyereségek szignifikánsan nagyobbak a kis, nyitott gazdaságok számára.⁹

A közép-kelet-európai országok különösen nagy előnyökre tettek szert az európai integrációból. Az idézett számítások szerint a legnagyobb jóléti előny (s az alternatív forgatókönyvek esetében a legnagyobb dezintegrációs veszteség) Magyarország, Szlovákia, Szlovénia és Csehország esetében áll fenn. Magyarország például az integráció szétesése esetén a legoptimistább forgatókönyv szerint GDP-je 4,7, a legpesszimistább szerint pedig 17,7 százalékát veszítené el.¹⁰ A legnagyobb veszteségek a közbülső inputok figyelembevételével mutathatók ki. Az új tagállamok által

⁹ Ugyanakkor a periférián fekvő tagállamok (Ciprus, Görögország, Málta) csekélyebb haszonra tettek szert.

¹⁰ A 9. lábjegyzetben jelzett paraméterek alkalmazásával 9,7–23,0 százalék lenne a jelzett arány.

1. táblázat

Jóléti nyereség az EU-ból különböző forgatókönyvek szerint

Tényellentétes feltételezések	RTA	MFN	RTA	MFN
	közbülső termékekkel		közbülső termékek nélkül	
	(1)	(2)	(3)	(4)
Ausztria	7,7	9,6	2,6	3,2
Belgium	8,5	10,7	3,0	3,8
Bulgária	6,7	8,1	2,2	2,7
Ciprus	3,5	4,3	1,3	1,6
Cseh Köztársaság	10,8	13,3	3,6	4,4
Dánia	5,6	6,9	2,0	2,4
Egyesült Királyság	2,3	2,8	0,8	1,0
Észtország	10,4	13,1	3,5	4,3
Finnország	4,1	5,0	1,4	1,7
Franciaország	3,4	4,2	1,2	1,4
Görögország	2,4	2,9	0,8	1,0
Hollandia	7,6	9,3	2,7	3,3
Horvátország	6,1	7,5	2,0	2,5
Írország	6,8	8,5	2,7	3,4
Lengyelország	6,0	7,4	2,0	2,4
Lettország	6,4	7,8	2,2	2,6
Litvánia	8,7	10,7	2,9	3,6
Luxemburg	8,2	10,4	3,5	4,5
Magyarország	14,2	17,7	4,7	5,8
Málta	8,2	10,4	3,7	4,6
Németország	4,5	5,7	1,5	1,9
Olaszország	2,8	3,3	0,9	1,1
Portugália	5,2	6,4	1,7	2,1
Románia	4,6	5,6	1,5	1,9
Spanyolország	3,2	3,8	1,1	1,3
Svédország	4,8	5,9	1,7	2,1
Szlovák Köztársaság	12,0	14,9	3,9	4,9
Szlovénia	10,5	13,1	3,5	4,3
EU (súlyozott átlag)	4,4	5,5	1,5	1,9
EU (átlag)	6,6	8,2	2,3	2,8

RTA: regionális kereskedelmi megállapodás, MFN: WTO legnagyobb kedvezmény elve szerinti elbánás.

Megjegyzés: a jóléti nyereségek a tényellentétes forgatókönyvekre vonatkoznak, amelyekben az EU-szabályokat vagy standard RTA-, vagy a WTO-szabályok helyettesítik. Az elemzés időpontjában az Egyesült Királyság az EU tagja volt.

Forrás: Mayer és szerzőtársai [2019].

a „régí” Európával kiépített mély input–output kapcsolatok csak nagy költséggel volnának megszüntethetők.

A nagyobb országok – főszabályként – a teljes hazai kibocsátásuk nagyobb hányadát használják fel maguk. Ezért az európai kereskedelmi integrációból kevesebb a hasznuk, mint a kisebb tagállamoknak. Ugyanakkor ennek éppen ellenkezője érvényes a nagyobb kezdeti nyitottsággal rendelkező tagállamokra. A nagy országok előnyei a kisebbekéinél mérsékeltebbek ugyan, ám valójában ugyancsak jelentősek.

In 't Veld [2019] első lépésben a kereskedelmi akadályok makrogazdasági hatásait vizsgálta. Második lépésként pedig az egységes piac teljes hatása becsléséhez a *mérsékeltebb verseny* hosszú távú makrogazdasági hatásának – a magasabb kereskedelmi akadályok és a magasabb ár–költség rések (*mark ups*) kombinált hatásainak – szimulációját végezte el. Az egyes tagállamokra gyakorolt makrogazdasági hatásokat a 2. táblázat foglalja össze. Általánosságban a hatás nagyjából lineáris, a két jelzett dimenzió összege.

2. táblázat

A tényellentétes forgatókönyv („nincs belső piac”) szimulált hosszú távú makrogazdasági hatásai

	GDP	Fogyasztás	Beruházás	Export	Import	Tőke
Németország	-7,9	-14,3	-16,3	-13,6	-21,2	-12,4
Írország	-12,6	-22,9	-23,7	-17,2	-22,5	-19,0
Szlovákia	-19,3	-33,0	-33,4	-24,9	-30,9	-27,0
Euróövezet 19	-9,0	-15,6	-17,9	-15,8	-23,0	-13,6
Cseh Köztársaság	-18,5	-32,7	-30,7	-24,7	-32,3	-24,4
Magyarország	-16,5	-29,2	-29,7	-22,0	-28,2	-23,9
Lengyelország	-10,6	-18,9	-20,4	-16,9	-25,1	-15,7
EU28	-8,7	-15,1	-17,2	-15,3	-22,3	-13,0

Megjegyzés: az elemzés időpontjában az EU-nak 28 tagállama volt.

Forrás: *In 't Veld* [2019] alapján saját szerkesztés.

A kereskedelmi akadályok csökkenése és az intenzívebb verseny az EU28 átlagában a szimuláció szerint a GDP 8–9 százalékkal magasabb szintjét eredményezte.

Az egyes tagállamokat dezintegráció esetén eltérő intenzitású hatások érnék. A GDP mintegy 8 százalékkal lenne kisebb Németország és Spanyolország, valamint 7 százalékkal Franciaország és Olaszország esetében. Nagyobb mértékűek a hatások a kisebb és nyitottabb tagállamokban: rendre 15,7, 18 és 20 százalékos a csökkenés Hollandia, Belgium és Luxemburg esetében. Görögországot kevésbé (a GDP-je 6 százalékanak erejéig) érintené a dezintegráció vizsgált dimenziója. Ugyanakkor kiemelkedő a közép-kelet-európai tagállamokat érintő hatások nagyságrendje. Magyarország esetében a szimuláció szerint dezintegráció következtében a belső piac hiányában a GDP 16,5 százalékkal lenne kisebb. (Ennél több veszteség a régióban egyedül Csehországban alakulna ki.)

A részletesebben áttekintett három makrogazdasági elemzés jóléti előnyökre vonatkozó, összehasonlítható eredményei¹¹ meglehetősen egybevágnak. Az egyes tagállamok közötti eltérések is hasonlóan jelennek meg a különböző módszertani alapokon nyugvó tanulmányokban. Eltérések lényegében a kereskedelmi hatások tekintetében mutatkoznak, döntően az eltérő rugalmassági paraméterek alkalmazásából adódóan.

Ugyanakkor a kereskedelmi akadályok mérséklése és az intenzívebb verseny mellett a kereskedelmi integráció további hatást gyakorol a termelékenységi csatorna révén, amely az innovációhoz kapcsolódik. A nagyobb kereskedelmi nyitottság több innovációt indukálhat, és ösztönzi az innováció határokon átívelő tovagyűrűzését.

Az egységes piac makrogazdasági előnyei tehát meghaladják a fentebb bemutatott kereskedelmi és versenyhatásokat (*Badinger–Breuss* [2011]). A dinamikus termelékenységi hatások és a tőke, illetve a személyek szabad mozgásának hatásmechanizmusai további lényeges jóléti előnyök hordozói.

Dinamikus hatások

A mélyintegrációt jellemző intenzívebb verseny kisebb ár–költség rést eredményez, ami a felhasználók számára kedvező, a hatékonyságot növelő hatás (*Feenstra* [2014], *Feenstra–Weinstein* [2010], *Chen és szerzőtársai* [2009]). A tökéletes verseny feltételezése figyelmen kívül hagyja e hatásokat.

Különösen lényegesek az integráció potenciálisan tartósan gyorsabb gazdasági növekedést indukáló dinamikus hatásai (5. ábra), amelyek elsősorban a következők.

- A statikus hatások által generált több jövedelem javítja a tőke megtérülését. Több beruházást indukál, ami növeli a tőkeállományt, és gyorsabb gazdasági növekedést eredményez. Az alacsonyabb kereskedelmi akadályok által indukált tőkeakkumuláció nem csak átmeneti: önmagát erősítő, tartós dinamikus hatás is lehetséges (*Baldwin–Seghezza* [2008]). A tőkeakkumuláció a kereskedelem növekedési hatásának alapvető csatornája.

- Az export és a profitabilitás növekedése a K + F-beruházásokat is erőteljesen ösztönözte (*Bustos* [2011], *Aw és szerzőtársai* [2011]). A műszaki fejlődés és az innovációk erősödése javítja a növekedési dinamikát.

- A kereskedelmi liberalizáció eredményeképpen élesedő verseny a K + F-beruházások, a termelékenység és a hatékonyság növelésére ösztönzi a vállalatokat (*Bloom és szerzőtársai* [2011], *Feenstra–Weinstein* [2017], *Impullitti–Licandro* [2018]). Az intenzívebb nemzetközi verseny és a termelékenység erősebb növekedése gyakran együtt járnak (*Auer–Fischer* [2008], *Chen és szerzőtársai* [2009]).

- Az intenzívebb versenyből származó termelékenységnövekedést a kiválasztó-dási (szelekciós) hatás is erősítheti. Az élesebb verseny hatására szűkülő profit kiszorítja a piacról a kevésbé jövedelmező és termelékeny vállalatokat. A piaci részesedés és az erőforrások legproduktívabb vállalatokhoz történő reallokációja valósul meg

¹¹ Az intenzívebb verseny hatásai az említettek közül csak *In 't Veld* [2019] elemzésében szerepelnek.

(Bernard és szerzőtársai [2006], [2012], Bloom és szerzőtársai [2011], Sampson [2013], Impullitti–Licandro [2018]). A nagyobb innovációs és termelékenységi kapacitású vállalatok több erőforráshoz juthatnak hozzá.

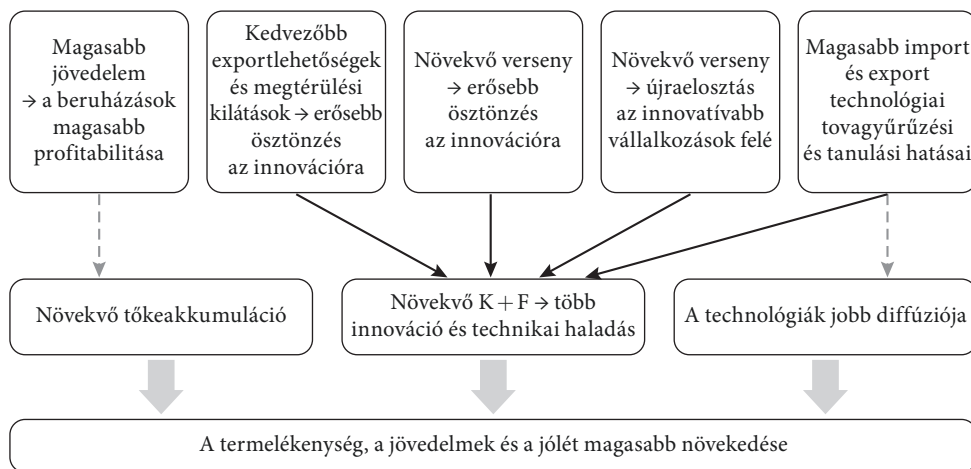
– A külföldi verseny nyomása és a külföldi piacokhoz történő hozzáférés során a vállalatokat a kiválasztódás innovációs beruházásra, a termelékenység növelésére és a versenytársak megelőzésére ösztönzi (Bloom és szerzőtársai [2016], Aghion és szerzőtársai [2018]). Ez az innovációs hatás a kereskedelemben dinamikus nyereségekben csapódik le. Az erősebb termelékenységi dinamika nemcsak egyszeri árcsökkenést eredményez, hanem az idők folyamán a csökkenések sorozatát indítja el.

– A versenyhatások, a magasabb innovációs ösztönzés és a szelekciós hatás párhuzamosan működnek. Bloom és szerzőtársai [2011] félmillió vállalatból álló, tizenkét európai országra kiterjedő panelelemzése alapján a következő eredményre jutottak: 2000 és 2007 között önmagában a Kína támasztotta versenynek köszönhető a teljes európai technológiai javulás 15 százaléka.

– A dinamikus növekedési hatásokban meghatározók a kereskedelem által indukált technológiai tovagyrűző hatások (Grossman–Helpman [1991]). Az importált termékek technológiai *know how*-t tartalmaznak, amelyet a hazai vállalatok főleg a külföldről beszerzett közbülső termékek esetében dekódolhatnak (Keller [1999], [2002], Gonand [2016]). De az exportőrök is tanulnak a világpiacon található technológiákból: az exportpiacokra lépve tapasztalatokat szereznek, s növelik termelékenységüket (Albornoz és szerzőtársai [2012], Loecker [2013]). A technológiai transzmisszió mintegy 20 százalékkal járulhat hozzá a kereskedelmi liberalizáció gazdasági növekedésre gyakorolt pozitív hatásához (Wacziarg [2001]).

5. ábra

A kereskedelem egyes dinamikus növekedési hatásai

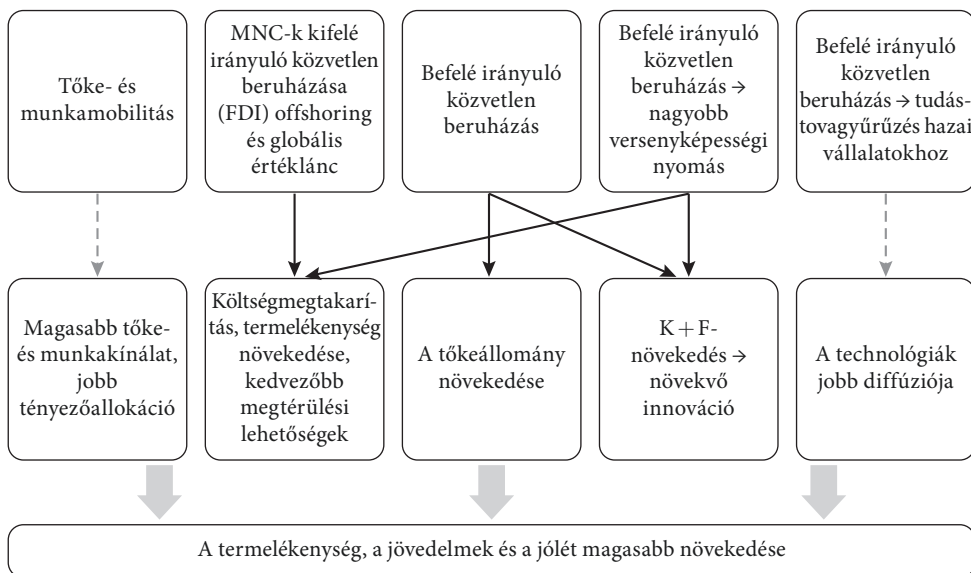
Forrás: Busch–Mathes [2016].

Az innováció a kereskedelemből származó dinamikus nyereség fontos forrása (Sampson [2016], Perla–Tonetti [2016]). Lényegesek az integrációnak a kereskedelmen

túlmenő hatásai is, amelyek forrása a tőke és a munkaerő szabad mozgása. Az e tekintetben lényeges csatornákat a 6. ábra tekinti át (a befelé irányuló külföldi működőtőke-beruházásokra összpontosítva).

6. ábra

A nem kereskedelmi integráció egyes hatásai

Forrás: Busch–Mathes [2016].

A termelési tényezők mobilitása az erőforrások hatékonyabb nemzetközi allokációját teszi lehetővé (Caliendo és szerzőtársai [2017]), a jobb allokáció pedig növeli a jólétet. Ez érvényes a tőkére és – a migrációs válság politikai érzékenysége ellenére – a munkaerő mobilitására is (Giovanni és szerzőtársai [2012], Aichele–Felbermayr [2015], Wadsworth [2015]). A tőkét tekintve a beruházók e feltételek között portfóliójuk erőteljesebb diverzifikációjára, a megtérülés–kockázat közötti kapcsolat optimalizálására lehetnek képesek.

Az integráció rendszerében a nagyobb méretű piacon új, a korábbinál kiterjedtebb lehetőségek nyílnak a munkamegosztás elmélyítésére és a méretgazdaságosság kihasználására. A piaci szereplők számára előnyök lehetnek az integráción belüli, ám az országhatárokat átlépő beruházások. Badinger [2005], [2008] szerint a regionális integráció kedvező vállalalkozási környezetet eredményez, csökkenti a kockázati felárat, és mérsékeli a szélesebb piacról bevont tőke költségét.

A tudásba történő (K + F-) befektetés emelkedése elvileg az egyébként lehetségesnél gyorsabb hosszabb távú növekedést eredményezhet (Crespo-Cuaresma és szerzőtársai [2007]). A modellben a nyitottság kontrollváltozóként szerepel. Ezért a regionális integráció növekedési hatása elkülöníthető az intenzívebb kereskedelem hatásaitól, s a technológiai tudás tagországok közötti jobb átadásához kapcsolódik. Az eredmények az endogén növekedési elmélet újabb alátámasztását nyújtják. A kutatás szerint

a viszonylag kevésbé fejlett országok tesznek szert a legnagyobb haszonra a regionális integráció által nyújtott szélesebb technológiai rendszerhez történő csatlakozásból. Vagyis az EU-tagság hosszú távon pozitív és aszimmetrikus hatást gyakorol a tagállamok gazdasági növekedésére.

Az EU-tagsághoz kapcsolódó növekedési többlet az említetteken kívül további tényezők is hozzájárulnak: a választékgazdaságosság (*economies of scope*) néven is tárgyalt változatossági előnyök, az intézményrendszer hatékonyságának növekedése (*institutional drift*), a liberalizáció nyomán a kormányzatok méretének csökkenése, a monetáris integráció. Az európai integráció növekedési hatásai – mindenekelőtt a tudás tovagyűrűzése – hosszabb távon is működnek. Egyidejűleg az európai integráció a konvergencia lényeges hajtóereje.

Az integráció tehát nemcsak a kibocsátás szintjére van hatással, hanem a *növekedési rátát* is pozitívan befolyásolhatja. Középtávon az integráció gyorsabb növekedést tesz lehetővé, mivel a magasabb jövedelem több megtakarítást és beruházást, valamint nagyobb tőkeállományt eredményez. Az újabb növekedési elméletek szerint az integráció tartósan magasabb növekedési ütemet biztosíthat a tagállamok számára az integráció nélküli helyzethez képest (*Rivera-Batiz–Romer* [1991], *Grossman–Helpman* [1994a], [1994b], *Coe–Helpman* [1995]).

A fentiekből az is következik, hogy a mélyebb integráció több előnnyel jár, mint a szabadkereskedelem. A bemutatott eredmények egyértelműen jelzik: a mélyintegráció, „az egyre szorosabb” unió projektje rendkívül erőteljes gazdasági érvrendszeren nyugszik, amely érvek következmények nélkül nem hagyhatók figyelmen kívül.

A mélyintegráció modelljének fő jellemzői

A mélyintegráció alapja a globális és regionális integráció hatásmechanizmusai által egyre mélyebben összekapcsolt nemzetgazdaságok, illetve piaci szereplők egyre erősebb kölcsönös függése. Az exogén kölcsönös függőségek a mélyintegráció folyamatában tovább erősödnek, s endogén kölcsönös függőségekkel bővülnek.

Piaci mélyintegráció – a nem vámjellegű akadályok lebontása

A liberalizáció (a partnerországok közötti kereskedelmi és egyéb korlátok felszámolása) megszünteti a piacok elaprózottságát, nemcsak a termékek, hanem egyre inkább a szolgáltatások kereskedelmében is. A mélyintegráció megköveteli a szabályozási eltérések csökkentését, ami egyoldalúan nem, csakis nemzetközi megállapodások vagy szupranacionális intézmények révén érhető el.

A nem vámjellegű akadályok (a határellenőrzések, a származási szabályok ellenőrzése, a termékek minőségére és a biztonságra vonatkozó előírások stb.) az intézkedések széles, a kereskedelmi költségeket növelő körét tartalmazzák. A negatív integráció e nem vámjellegű akadályok lebontásának folyamata. A pozitív integráció pedig a belső piac teljes kiépítése.

A piaci mélyintegráció révén a szereplők számára új piacok nyílnak meg. Egyre nagyobb a lehetőség a méretgazdaságosságból származó előnyök kihasználására. Erőteljesen bővül az ágazaton belüli kereskedelem, megnövelve egyebek mellett a közbülső termékek kereskedelmét, következésképpen az inputpiacok hatékonyságát.

Mindezek elvileg új generációs kereskedelmi megállapodások révén is megvalósulhatnak. Ám a megvalósítás konzisztens, potenciálisan teljes rendszere a mélyintegráció keretei között az egységes piac.

A tényezőmozgások liberalizálása

A mélyintegráció teljes kiépítése, az abból elérhető előnyök kihasználásának feltétele a tényezőmozgás liberalizálása. A mélyintegráció fejlett, komplex rendszerében a tőke és a munkaerő az alacsonyabb határtermelékenységgel jellemezhető területekről a magasabb határtermék eredményező területekre áramlik. A rendszer teljes kiépülése egyúttal kikényszeríti a termelési tényezők optimális nemzetközi allokációját. A mélyintegráció előmozdítja a gazdasági tevékenység határokat átlépő klasztereinek (termelési hálózatoknak, értékláncoknak) a kiépülését és fejlődését.

A mélyintegráció lényeges szerepet tölthet be a vállalkozások kedvezőbb környezetének kialakításában. A bizonytalanság mérséklése révén a beruházások kockázati felára csökkenhet. A hatékonyabb pénzpiacok révén pedig a tőke költségek mérséklődhetnek.

A tényezőmozgások szabadsága hozzájárulhat a termelékenységi színvonalak közeledését előmozdító erőforrás-allokációhoz és fejlesztésekhez. Például az alacsonyabb bérszínvonalal, ám minőségi munkaerővel rendelkező ország nagyobb mértékben lehet képes a nemzetközi tőke, a legkorszerűbb technológiák bevonására. Emiatt nőhet a termelékenysége, hosszabb távon pedig emelkedhet a bérszínvonala.

A mélyintegráció fejlett, komplex rendszerében a szabad tőkeáramlás megteremtése hozzájárul a regionális és szerkezeti egyenlőtlenségek mérsékléséhez, és elősegíti a fizetési mérlegek egyensúlyhiányának közösségi szintű kezelését. A munkaerőmozgás szabdaddá tétele pedig a regionális munkanélküliséget is mérsékelheti.

A szabad tényezőáramlás következtében hatékonyabb lehet a szerkezeti alkalmazkodás, és javulhat a tényezőkihasználás. Mindez hosszabb távon hozzájárulhat a fejlettségi színvonalak közeledéséhez. E jellemzők, amelyek a belső piac lényeges előnyei, jelentős hatást gyakorolnak a gazdasági növekedésre is. A nemzetközi kereskedelem mellett a működőtőke-áramlás növekedése is a mélyintegráció lényeges előnye.

Dinamikus hatások – javuló termelékenység, növekedési bónusz

A mélyintegráció statikus és dinamikus értelemben egyaránt növekedési hatásokat eredményez. Növekszik a hatékonyság, annak révén pedig a kibocsátás. A növekvő jövedelmek alapján nőhet a fogyasztás és a felhalmozás. A dinamikus hatások az integráció nélkül elérhetőnél magasabb kibocsátási szintben összegződnek. A növekedés

előmozdítása egyúttal a foglalkoztatás bővülésével is együtt járhat. A hatékonyság növekedésével az érintett gazdaságok külső versenyképessége is javulhat.

Az intenzívebb verseny hatására nő a profitra nehezedő nyomás, ami a vállalatokat a hatékonyság javítására, szerkezetváltásra kényszeríti. A hatékonyabb vállalatok maradnak a piacon.

A mélyintegráció a növekedési ütemre döntően a fizikai, az emberi és a tudástőke akkumulációja révén gyakorol hatást (akkumulációs hatás). Két alapvető középtávú mechanizmus működik. 1. Az integráció révén a gazdasági hatékonyság javulása pozitív allokációs hatást eredményez, növeli a kibocsátást, s – állandó beruházási arányt feltételezve is – több lesz a beruházás. Ez utóbbi eredményeképpen nagyobb hosszú távú egyensúlyi tőkeállomány, következésképpen több egy főre jutó egyensúlyi jövedelem alakul ki. 2. A mélyintegráció révén csökkenő bizonytalanság, mérséklődő beruházási kockázat ugyancsak a beruházások növekedésének irányában fejt ki hatást. A mélyintegráció révén elérhető szinergia tehát állandósuló növekedési többletet eredményez.

A regionális integráció növekedési hatásában alapvető a technológiai tudás tagállamok közötti jobb átadása. Éppen a viszonylag kevésbé fejlett országok tehetnek szert a legnagyobb haszonra a regionális integrációban működő technológiai rendszerekhez történő csatlakozásból. Az élvonalat megtestesítő innovációk diffúziója meghatározó jelentőségű a termelékenység növekedésének tekintetében. A technológiai tovagyűrűzés csökkentheti az országok közötti jövedelmi különbségeket.

Konvergenciamechanismusok

A mélyintegráció fejlett, komplex rendszerében szükségképpen, de nem automatikusan előrehaladnak a reálkonvergencia folyamatai, amelyeket a – már jelzett mechanizmusokon túl – szupranacionális kohéziós rendszerek is segíthetnek. A reálkonvergencia egyúttal a személyek szabad mozgásának is feltétele. Az integráció mélyülése a heterogenitás mérséklését feltételezi. Egyre inkább szükség van konvergenciára a pénzügyi egyensúlyban és a nominális kritériumokban is. Lényeges mechanizmusok (például az ágazaton belüli kereskedelem növekvő aránya, a tényezőmobilitás) a ciklikus konvergenciát mozdítják elő. A mélyintegráció fejlett, komplex rendszerében egyre inkább a strukturális konvergencia, egyúttal a reziliencia, a sokkokkal szembeni ellenálló képesség, illetve a szélesebb értelemben vett reakcióképesség igénye kerül előtérbe.

Monetáris integráció, egységes valuta

A monetáris integráció, a tagállamok valutaárfolyamainak szabályozása (majd rögzítése) eredetileg a tranzakciós költségek csökkentését célozta. A piaci integráció elmélyülése után egyértelművé vált: a mélyintegráció fejlett, komplex rendszerében az egységes valutát eredményező monetáris integráció nagy mikro- és különösen nagy makrogazdasági előnyökkel jár, a piaci transzparencia növelésétől az átváltási

költségek megtakarításáig, a dezinfláció költségeinek mérsékléséig, az alacsonyabb forrásköltségek eléréséig, a hatékonyabb makrogazdasági koordinációig terjedően egyaránt. Az egységes valuta szupranacionális monetáris politikát és gazdaságpolitikai koordinációt igényel.

Tovagyűrűző hatások, funkcionális endogenitás

A mélyintegráció rendszerében az egyes gazdaságok között sok dimenzióban erőteljes keresleti, kínálati, költség-, versenyképességi, innovációs stb. tovaggyűrűző hatások működnek. E tovaggyűrűző hatások érvényesülése gazdaságpolitikai koordinációt igényel.¹² A mélyintegráció rendszerében a szimultán gazdaságpolitikai akciók szinergikus hatásokat válthatnak ki. A párhuzamos strukturális reformok pozitív tovaggyűrűző hatásokat fejtenek ki a kibocsátás és a foglalkoztatás tekintetében. Mindezek rávilágítanak a politikai koordináció potenciális előnyeire s a reformok integrált és szimultán megvalósításának lehetséges többlethatásaira (reformszinergia).

Szupranacionális szabályozás és intézmények

A mélyintegráció fontos feltétele a közös szabályalkotás a gazdasági integráció által leginkább igényelt területeken, amelyek közül kiemelkedik a verseny szabályozása. A piaci integráció és a szabad tényezőmozgás megteremtése sem képzelhető el szupranacionális normák megalkotása nélkül. Az integráció mélyülésével pedig szükségképpen kiszélesedik a közös szabályalkotás hatóköre. A mélyintegráció fejlett, komplex rendszere akár önálló jogrendszerrel is rendelkezhet.

E szabályok gyakran integrációs (szupranacionális) közjavak megteremtését szolgálják. Az integrációs közjavak finanszírozásában, továbbá a mélyintegráció intézményeinek működtetésében integrációs pénzalapok – esetleg közös költségvetés – kaphatnak szerepet. A közös költségvetés a tagállamok közötti redisztribúciót hajthat végre. Hasonló fejlettségi szint és tagállami preferenciák esetén a költségvetési föderalizmus sem elképzelhetetlen.

A mélyintegráció mindig intézményesített keretek közötti együttműködés: meghatározó feltétel az integrációs (szupranacionális vagy kormányközi) intézmények létrehozása,¹³ amelyek csökkentik a tranzakciós költségeket, és alkalmasak a piaci

¹² A funkcionális tovaggyűrűző (*spillover*) hatás a neofunkcionalista elmélet alapja. E hatásnak köszönhetően az egyes szakpolitikák egymásra utaltak és országhatárokon átvívelők, közösségi szinten koordinálhatók. A mélyülő integráció során a szakpolitikák közösségi koordinációja egyre több kérdésre terjed ki az adott ágazaton belül. A gazdasági ágazatok nem izolálhatók. Az egyes területeken meginduló integrációs folyamat további gazdasági ágazatokra is áttérjed. Mindez végső soron az egész gazdaság integrációját vonja maga után. A neo-neofunkcionalista elmélet (*Schmitter* [2004]) teljesen szakított az automatizmus feltevésével. Az integráció előrelendülése politikai akarat és jellemzően a meghatározó aktorokat döntéskényszerbe szorító válsághelyzet eredményeképpen lehetséges.

¹³ Az intézmény nemcsak szervezet, hanem annak fogalmába a nemzetközi együttműködés szabályait meghatározó megállapodások, formális és informális szabályok is beletartoznak.

kudarccok kivédésére. A tagállamokat együttműködésre ösztönözve segítik a kollektív cselekvés közben felmerült problémák áthidalását. Mindez részben vagy egészben szupranacionális döntési struktúrák kiépítését feltételezi.

A mélyintegráció fejlett, komplex rendszerében többszintű kormányzás rendszere működhet, amelyben interakciók mennek végbe a szupranacionális, a nemzeti, a regionális és a helyi szereplők között. E mélyintegráció többszintű politikai hálózatok rendszere. A szupranacionális intézmények jelentősen befolyásolják az integráció fejlődését, a szakpolitikák alakulását. Transznacionális társadalom jöhet létre, amelynek szereplői a tranzakciók hatékony szabályozására alkalmas közös normák és szupranacionális intézmények létrehozását igénylik. Valamely terület szupranacionális szabályozása az adott szektor integrációját (az EU keretében: európaizációját) eredményezi.

A szuverenitás új geometriája

Az európai gazdasági integráció mélyülésével egyidejűleg jelentős intézményi fejlődés is megvalósult. Ezzel is összefüggésben az egymást követő integrációs formák – a vámuniótól egészen a gazdasági és politikai unióig – hatással voltak a tagállamok szuverenitására.

A multinacionális vállalatok térnyerése, a globalizáció folyamatai fokozzák a kölcsönös nemzetközi függőségek jelentőségét, illetve egyre inkább átlépi a hagyományos nemzetállami kereteket. Mindezek miatt a nemzetállam önmagában vett legitimitációja és autoritása csökken: az ügyek mind nagyobb része kikerül a nemzetállamok korlátlan szuverenitásának köréből. Az egyes államoknak csak egymással összefogva nyílhat lehetőségük e folyamatok érdemi befolyásolására.

A mélyintegráció sajátos, szupranacionális és kormányközi elemeket egyaránt tartalmazó rendszer. Annak fejlett, komplex rendszere az integrációba bevont területek vonatkozásában „közösségi módszer”, illetve „közösségi modell” kialakítását igényelte. Ennek keretében a nemzeti szuverenitás szigorúan meghatározott részét az érintett tagállamok saját elhatározásukból, érdekeik jobb érvényesítése céljából átadják a mélyintegráció intézményeinek – akár állami alapvető hatásköreik (*core state powers*) átruházására is kiterjedően. A szuverenitás átruházásának e sajátos (*sui generis*) modellje, ahol tehát a szuverenitást nem önállóan, hanem az unió valamennyi tagállamával együttesen gyakorolják, intézményi értelemben a mélyintegráció fejlett, komplex rendszerének legfontosabb megkülönböztető sajátossága.

A szuverenitás új geometriája alakulhat ki. Az integráció mélyülése, a szuverenitás egyes – pontosan definiált – elemeinek átruházása a nemzetállamot fenyegető veszély helyett új lehetőségek megnyílasaként, bizonyos értelemben a globalizációra történő reakcióként értelmezhető.¹⁴

¹⁴ A nemzeti politikai autonómia nemzetközi korlátozásai a jelenlegi globalizációellenes populizmus egyik fő témakörét képezik. A mélyintegráció jelenlegi szintje pedig messze a „hiperglobalizációé” (Rodrik [2011]) alatt helyezkedik el.

Irreverzibilis konstrukció

A mélyintegráció, amely kölcsönös függőségek rendszere, létfontosságú érdekeken alapul. A mélyintegráció fejlett, komplex rendszere ezért szükségképpen egyre mélyülő integráció. A kapcsolatok esetleges lazítása jelentős költségekkel jár. A teljes dezintegráció költségei pedig lényegében vállalhatatlan mértékűek, mind az érintett nemzetgazdaságok, mind azok mikrogazdasági szereplői számára. A dezintegrációból származó veszteségek a kis, nyitott gazdaságok számára szignifikánsan magasabbak a nagyobb nemzetgazdaságokhoz képest.

Noha a teljes dezintegráció rendkívüli terhei, sok tekintetben kiszámíthatatlan következményei miatt valószínűtlen kimenet, a mélyintegráció fejlett, komplex rendszerében a részvétel differenciált konfigurációi képzelhetők el.

A különféle külső és belső sokkok, valamint a nyomukban kibontakozó válságok az európai integráció története során egyfelől kihívást jelentettek, másfelől – ahogyan arra a mottóban szereplő Jean Monnet-idézet is utal – a válságok egyúttal az európai integráció hajtóerőiként is szolgáltak. Az egymást követő válságok az integrációs dinamika integráns részét alkotják (*Schmitter* [1970]). A bemutatott elemzési keretrendszer szembevetése az eddigi válságokkal alapvető tanulságokat ígér.

Válság- és integrációelmélet

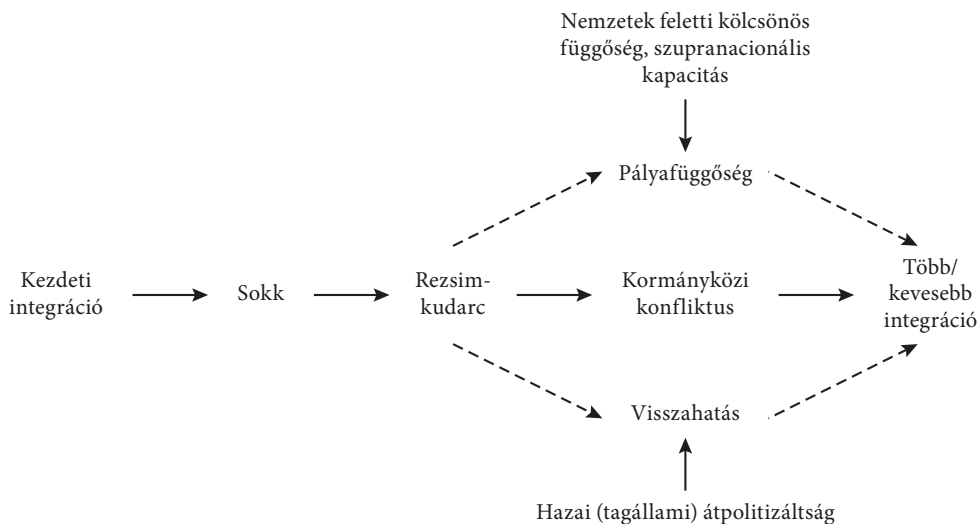
Az európai integrációt vizsgáló elméletek implicit vagy explicit alternatív magyarázatokat fejlesztettek ki az Európai Közösséget sújtó válságok okairól, lefolyásáról és azok eredményéről (*Schimmelfennig* [2017], [2018]). A *Leuffen és szerzőtársai* [2013] (259–267. o.) által kidolgozott szintetikus modellt alkalmazva a fentiek egyetlen elméleti keretbe integrálhatók.

A liberális kormányközi iskola magyarázata szerint az integráció a nemzetközi kölcsönös függéstől, valamint a preferenciák kormányközi konstellációitól és az alkuerőtől függően indul meg, illetve fejlődik (lásd *Moravcsik* [1993], [1998]). Külső sokkok vagy a fennálló integrációs rezsim hiányosságai válságot válthatnak ki, s a tagállamok kormányai között konfliktusok alakulhatnak ki. E konfliktusok a kormányközi preferenciák és hatalmi konstelláció erőterében, kemény alkuk során oldódnak fel.

Ezzel szemben a neofunkcionalizmus és a posztfunkcionalizmus a következőket feltételezi: a kezdeti integrációs eredmények visszacsatolási folyamat részét képezik, amely a rezsim sikertelensége esetén lép működésbe. A neofunkcionalizmus a pozitív tovagyrúzó visszacsatolási folyamatokra összpontosít (például *Schmitter* [1970], *Pierson* [1996], *Stone–Sandholtz* [1997], *Schimmelfennig és szerzőtársai* [2014], *Lefkorida–Schmitter* [2015]). A pályafüggőség a kormányközi megközelítés során feltételezettnél több integrációt eredményez. Ugyanakkor a posztfunkcionalizmus szerint az átpolitizáltság kisebb integrációt eredményezhet (lásd például *Hooghe–Marks* [2009], *De Wilde* [2011]). Az elmondottakat a 7. ábra és a 3. táblázat foglalja össze.

7. ábra

Integráció és válság – elméleti keret

Forrás: Schimmelfennig [2018] alapján saját szerkesztés.

3. táblázat

Integrációelméletek és a válság magyarázata

	Kormányköziség	Neofunkcionalizmus	Posztfunkcionalizmus
Válság eredete	exogén: nemzetközi kihívások, hazai változások	endogén és nemzetközi tovagyűrűzés	endogén és hazai: euroszepticismus
Válságmechanizmus	alku	útfüggőség	átpolitizáltság
A válság kimenetelének feltételei	kormányközi preferencia és hatalmi konstelláció	kölcsönös függőség; szupranacionális autonómia és kapacitás	elszigetelődés
Tipikus válságkimenetel	–	pozitív visszacsatolás: rugalmasság, integráció	negatív visszacsatolás: stagnálás, dezintegráció

Forrás: Schimmelfennig [2017].

A külső sokk, illetve az integrációs rezsim belső hiányosságai válsághoz (rezsimkudarchoz) vezetnek. A kialakult helyzet lényeges peremfeltételei egyrészt a szupranacionális kölcsönös függés, illetve a szupranacionális intézményi kapacitás szintje és dinamikája. Másrészt – ellenkező irányú – hatóerő a tagállami szintű átpolitizáltság mértéke és változása. Mindezek kölcsönhatása a különböző hatóerők nagyságától függően több vagy kevesebb integrációt eredményez. A felvázolt elméleti mechanizmus tényleges működését az elmúlt másfél évtizedből származó három konkrét eset világíthatja meg.

Euróövezeti válság – hatékony szupranacionális válasz, de megtorpanó reform

A 2008–2009. évi pénzügyi és gazdasági válság súlyosan érintette az euróövezetet is. A válság felszínre hozta az eredeti maastrichti modellt (GMU1.0) egyes alapvető konstrukciós problémáit is.

A monetáris unió szükségképpen a nemzeti monetáris politika megszűnését és a nemzetek feletti monetáris politika intézményesítését feltételezi. A tagállamok az egységes, hiteles és stabil valuta használatából származó előnyöket élvezhetik az egységes piacon. Ugyanakkor megszűnik a nemzeti valutaárfolyam mint sokkelenyelésre alkalmas eszköz. Alternatív mechanizmusok töltik be a makrogazdasági stabilizáló funkciót: az egyes nemzetgazdaságok és régiók rugalmas alkalmazkodása, a termelési tényezők mobilitása, azon belül a rugalmas bérmechanizmus (mindezeknek feltétele a strukturális konvergencia előrehaladása), illetve a tagállamok költségvetési politikája.

A rendszer stabilitásának előfeltétele a költségvetési fegyelem, az euróövezetbe tartozó országok közpénzügyeinek stabilitása. Minthogy a költségvetési politika területén különösen nagy lehet a nemzeti preferenciák eltérése, illetve a demokratikus versengésben az egyes tagállamok mérvadó politikai tömörülései gazdaságpolitikai programjaik megvalósításában elsősorban a nemzeti költségvetés lehetőségeire támaszkodhatnak, a rendszerben nem került napirendre a szövetségi államokat jellemző fiskális föderalizmus kiépítésének igénye. Éppen így nem építették ki a közös költségvetés – sokkelenyelést célzó – stabilizációs funkcióját.¹⁵ Szupranacionális (európai) költségvetési politika helyett a nemzeti költségvetési szuverenitást, illetve a tagállami pénzügyi fegyelem szabályait intézményesítették. Az utóbbiak alapvető eleme a többi tagállam általi kimentés (*bail out*) lehetőségének deklarált tilalma. E lehetőség hiányában érvényesülhet a pénzpiacok fegyelmező funkciója. Egyidejűleg meghatározták a költségvetési fegyelem közös szabályait, azaz szabályalapú, szupranacionális szinten szabályozott, de egyébként nemzeti (szuverén) költségvetési politikák jellemzik a GMU eredeti konstrukcióját.

A továbbra is nemzeti szinten maradt bankfelügyelet csak korlátozott lehetőségeket nyújtott a banki kockázatok mérséklésére. A nagy államadósságot maguk előtt görgető, a költségvetési szabályokat figyelmen kívül hagyó tagállamok esetében egymást erősítő mechanizmus („halálos hurok”) veszélye alakult ki a növekvő szuverén (állam-) és a magánadósságok között.

Noha a tagállami gazdaságpolitikák koordinációja a gazdasági unió alapfeltétele, e területen csak korlátozott előrehaladás valósult meg a 2008-ig terjedő időszakban.

¹⁵ Ilyen funkciót tölthetnek be – a stabilitási és növekedési paktum korlátai között – a nemzeti költségvetések a makrogazdasági sokkok esetében (például a kereslet hirtelen visszaesésekor). A költségvetés stabilizációs funkciójának érvényesítése a gazdasági visszaesés időszakában a kiadások megnövelése miatt ideiglenesen deficithöz vezethet. Súlyos válság túlterhelheti a nemzeti költségvetéseket. Ebben az esetben a nemzeti költségvetési stabilizátorok nem elégségesek a sokkhatás elnyelésére és az optimális szintű gazdasági stabilizáció biztosítására. Mindez az euróövezet egészét negatívan érintheti. Az EU közös költségvetése a GNI-nek csak csekély hányadát (alig több mint egy százalékát) osztja el újra a tagállamok között, továbbá nem lehet deficites. Ezért stabilizációs funkcióval nem rendelkezhet.

A rendszer kimondatlanul is a következő feltételezést tartalmazta: az előzetesen nem teljesülő kritériumok utólag teljesíthetővé válnak, mert a GMU-tagság növekvő kereskedelmi integrációhoz és a gazdasági ciklusok erősebb szinkronitásához vezet (*Frankel–Rose* [1998]). Azt remélték, hogy az egységes valuta léte – ellensúlyozva a monetáris politika mint stabilizáló eszköz elvesztését – erős ösztönzést ad majd a tagállami strukturális reformok és strukturális konvergencia megvalósításához. Ám e szabályok ellenőrzésére, még inkább a szabályok megsértésének szankcionálására a 2008–2009. évi pénzügyi és gazdasági válság előtt csak csekély lehetőség nyílt. Mindez megnövelte a rendszerben rejlő erkölcsi kockázatot, a potyautas-magatartás lehetőségét.

E körülmények között a szabályok érvényesülése meggyengült. Egyes euróövezeti tagállamok esetében 2008 előtt jellemzővé vált a túlzott költségvetési deficit, ám a szabályok folyamatos megsértése többnyire következmények nélkül maradt.

Az egyes tagállamok kimentési lehetőségének feltételezésére utalhat a hosszú lejáratú állampapírok hozamainak kiegyenlítődése az euró bevezetését követő időszakban. Az egyes országok teljesítménye és az előírt költségvetési szabályok teljesítése nagyon eltérő szinten alakult, de a hosszú lejáratú állampapírok hozamai ebben az időszakban nem tükrözték e különbségeket. Így sem az előírt szabályok, sem a pénzpiacok fegyelmező ereje nem érvényesült.¹⁶

Az európai pénzpiacok liberalizálását és az euró bevezetését tehát az országhoz tartozó felárak – következésképpen a tőkeköltségek – radikális csökkenése kísérte. Azaz – már az 1990-es évek közepétől – nagymértékben mérséklődtek a magán- és az állami hitelfelvétel terhei. E lehetőségeket az euróövezet periferiáján elhelyezkedő egyes tagállamokban (például Görögországban) a költségvetési deficit növelésére használták fel. Másutt (például Spanyolországban, illetve Írországban) a jobb finanszírozási feltételek a magánhitelállományának drasztikus növekedését idézték elő. Mindez e gazdaságok túlfűtöttségéhez, az eszközárak mesterséges növekedéséhez, „buborékok” kialakulásához vezetett, például az ingatlanszektorban. Ugyanakkor az euróövezet periferiájának növekedési teljesítménye kielégítőnek tűnt. Emiatt pedig „reformérzékletlenség” alakult ki ezekben az országokban (*Buti–Turrini* [2015]). A monetáris unió egészében pedig késleltették a hatékony kiigazodást előmozdító lényeges reformokat, mivel azok nem tűntek sürgősnek.

Egyidejűleg strukturális divergencia vált jellemzővé a magországok és a periféria között: míg a centrum gazdasági dinamikája az exportszektorokra támaszkodott, a periférián a belső keresletre alapozva valósult meg a gazdasági növekedés. Az eltérő gazdasági, intézményi, politikai és társadalmi jellemzők megfelelő kezelése sem történt meg. A tagállamok egy része nem valósította meg a versenyképesség helyreállításához, illetve javításához szükséges strukturális reformokat (lásd *Blanchard–Giavazzi* [2003], *Duval–Elmeskov* [2006], *Alesina és szerzőtársai* [2008], *Chen és szerzőtársai* [2012], *Eggertson és szerzőtársai* [2014], *Sondermann* [2016], *Coutinho–Turrini* [2020]). Az egyes tagállamok között fennálló strukturális eltérések magyarázhatják, miért alakultak ki tartós egyensúlytalanságok az euróövezeti tagállamok folyó fizetési és pénzügyi mérlegében, illetve mely tényezők (export vagy belső kereslet) és ágazatok (külkereskedelmi

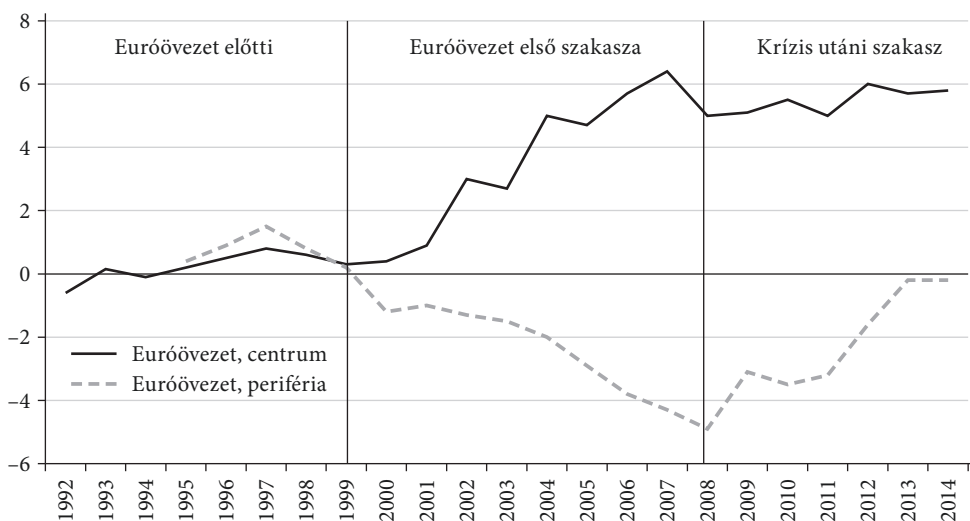
¹⁶ A jelzett időszakban az EKB refinanszírozási műveletei során az euróövezet szuverén kötvényeit nulla kockázati súllyal kezelték.

forgalomba kerülő, magas hozzáadott értékű termékeket előállító vagy külkereskedelmi forgalomba nem kerülő, alacsony és közepes hozzáadott értékű termékeket kibocsátó ágazatok) meghatározók a gazdasági növekedésben.

Az általános eladósodottság – akármilyen okból állt is elő – hasonló hatásokhoz, makrogazdasági sebezhetőség kialakulásához vezetett. A hitelexpanzióval finanszírozott fellendülés a nagy bérnövekedés és a viszonylag gyors infláció miatt az árversenyképesség romlásához vezetett. Az exporttermékeket előállító vállalkozások versenyhátrányba kerültek, és a teljesítményük visszaesett. A versenyképesség elvesztése, a hitelexpanzió alapján növekvő belső kereslet és az egyidejűleg megnövekvő import a folyó fizetési mérleg nagymértékű és növekvő hiányához vezetett az érintett országokban: például Görögország és Portugália folyó fizetési mérlegének hiánya 2000 és 2007 között meghaladta a GDP 10 százalékát (*Kutasi [2017]*). (A folyó fizetési mérleg alakulását a tárgyalt időszakban a mag-, illetve a perifériaországok átlagában a 8. ábra mutatja.)

8. ábra

A folyó fizetési mérleg alakulása – a mag- és a perifériaországok pozíciói, 1992–2014 (a GDP százalékában)

Megjegyzés: magországok: BE, DE, LU, NL, AT, FI. Perifériába tartozó euróövezeti tagállamok: EE, IE, EL, ES, FR, IT, CY, LV, LT, MT, PT, SI, SK. Az euróövezet mag-, illetve a perifériába tartozó országai, az 1999–2009 közötti időszak külső egyensúlyi helyzete alapján csoportosítva. (A GDP-vel súlyozva.) Az országrövidítéseket lásd a 9. ábra alatt az 541. oldalon. *Forrás:* Coutinho–Turrini [2020].

A 2008 őszi pénzügyi válság során e helyzet nem maradhatott fenn.¹⁷ A növekvő bizonytalanságok nyomán a sebezhető helyzetbe került tagállamok által kibocsátott

¹⁷ A 2008–2009. évi pénzügyi és gazdasági válság részletes elemzéséről lásd *Palánkai és szerzőtársai [2011]*, *Csaba [2014]*, *Halmi [2014]* 167–213. o., *Halmi [2020c]* 259–275. o., *Györffy [2019]*, valamint *Benczes [2019]*.

értékpapírok kockázati felárai meredeken növekedtek. A versenyképesség romlása, a bankrendszer érő veszteségek, továbbá egyes államok esetében – az utóbbtól sem függetlenül¹⁸ – kialakuló állam- (szuverén) adósságválság az átfogó pénzügyi és gazdasági válság alapvető tényezői voltak 2008-tól. Mindazok egyúttal a GMU1.0 konstrukciós hiányosságainak, egyúttal a tagállamok közötti strukturális különbségeknek, a konvergencia és a reziliencia eltérő szintjeinek kifejezői.

Hogyan reagált az EU a kialakult súlyos válságra?

Egyfelől, jelentős rövid távú uniós szintű válságkezelő intézkedések születtek. 2010-ben a tagállamok támogatását célzó ideiglenes mechanizmust hoztak létre, amelyet 2013-tól az állandó európai stabilitási mechanizmus (*European Stability Mechanism, ESM*) váltott fel. Az ESM – mint *ultima ratio* – az érintett tagállamok tekintetében végső hitelezői funkciót teljesít. A Nemzetközi Valutaalappal szoros együttműködésben kidolgozott intézkedések feltétele a szigorú költségvetési konszolidáció és reformok megvalósítása volt. A kiigazítás bér- és árváltozásokat, költségvetési konszolidációt és strukturális reformokat igényelt a versenyképesség növeléséhez. E lépések fájdalmas, az érintett országok lakosságát terhelő megszorításokkal járhattak együtt.¹⁹

A válság kezelésében kiemelkedő szerepet játszott az Európai Központi Bank (EKB) mint szupranacionális, a politikai folyamatoktól viszonylag elszigetelt intézmény. Mario Draghi a szuverén adósságválság mélypontján, 2012. július 26-án kijelentette: az EKB bármit megtesz (*whatever it takes*) annak érdekében, hogy megőrizze az euróvezet működőképességét (Draghi [2012]). Az EKB a megelőző gyakorlatot jóval meghaladó aktivitást tanúsított: mandátumát szélesen értelmezve kiterjedt intézkedéseket (állam-, majd vállalati kötvényvásárlások, célzott banki hiteltámogatás, az alapkamat negatív tartományba csökkentése stb.) hozott.²⁰

A válság kitörése után elfogadott szabályozás – egyebek mellett – a tagállami költségvetések szorosabb felügyeletét, könnyebben alkalmazható szankciókat, illetve a bajba jutott tagállamok megsegítését célzó új mechanizmusokat tartalmazott. A GMU-ban a hatos csomag, a kettes csomag és a fiskális paktum elfogadása révén a gazdaságkormányzási koordináció megerősödött. A szigorúbb költségvetési szabályok, valamint a makrogazdasági egyensúly hiányának a kezelésére szolgáló eljárás jelentősen megnövelte az uniós fellépések alkalmazási körét és lehetséges hatékonyságát.

Másfelől, a fentiekkel párhuzamosan átfogó EU-szintű reformok igénye és lehetősége teremtődött meg.

Az átfogó reformfolyamat keretét a „valódi” (másként: „teljes” vagy „mély”) gazdasági és monetáris unió megteremtésének igénye képezi. Olly Rehn, az Európai Bizottság akkori tagja 2012 nyarán hirdette meg – az eredeti maastrichti modell (GMU1.0) bírálatának bázisán – a GMU2.0 kiépítésének az igényét. Az Európai Bizottság 2012. november 28-án tette közzé vitaindító dokumentumát „a valódi, szoros gazdasági és

¹⁸ Írország esetében például a 2009–2011. évi bankmentési műveletek önmagukban az államadósság GDP-hez viszonyított arányának 42 százalékpontos növekedéséhez vezettek.

¹⁹ Hatásaik azonban tetten érhetők az érintett tagállamok makrogazdasági mutatóiban, nemzetközi versenyképességében, valamint pénzügyi megítélésében.

²⁰ Ugyanakkor az EKB cselekvési terének politikai korlátai is világosan kirajolódtak, például a mennyiségi lazítás késedelme esetében.

monetáris unió” tervezetéről (EC [2012]). Az elérendő célként megjelölt teljes gazdasági unióban fokozottabban összehangolnák a tagállamok valamennyi nagyobb gazdaságpolitikai (köztük költségvetés-politikai) döntését, amelyeket európai szinten hagynak jóvá, és amelyek végrehajtását közösen felügyelnék. Az Európai Tanács 2012. decemberi ülésére nyújtották be a „négy elnök”²¹ – előző dokumentumokra támaszkodó – jelentését (*Van Rompuy és szerzőtársai* [2012]). 2013. március 20-án hozták nyilvánosságra az Európai Bizottság közleményét A valódi, szoros gazdasági és monetáris unió felé címmel (EB [2013]). E folyamatban – némi megtorpanás után – a következő mérföldkő az „öt elnöknek”²² a GMU megerősítési programjáról és ütemtervéről 2015. június 22-én nyilvánosságra hozott jelentése volt.

A fentiekben jelzett, részben már elfogadott és bevezetett, részben pedig tervezett reformintézkedések alapvető változások irányát jelzik. A gazdasági kormányzás mechanizmusai, intézkedései jelentős részben az euróövezetre, annak tagállamaira irányulnak. A tartós konstrukciók az EU jogrendszerében igényelnének szabályozást, beleértve az alapító szerződések megfelelő irányú módosításait is.

A GMU gazdasági és intézményi architektúrájának kiteljesítéséhez, az európai gazdasági kormányzás teljes kiépítéséhez hosszabb távú intézkedésekről szükséges megállapodni. Azok részeként a szuverenitás és a szolidaritás nagyobb fokú megosztására, megerősített demokratikus felügyeletre lenne szükség (*Halmai* [2020b], [2020c]).

A valódi gazdasági és monetáris unió a szuverenitás megosztásán és közös intézményeken alapuló rendszer kiépítését igényli. A tagállamoknak saját költségvetésük és gazdaságpolitikájuk egyes elemeinek tekintetében egyre nagyobb mértékben kellene elfogadniuk a közös döntéshozatalt. Lehetővé válna bizonyos fokú kockázatmegosztás a közszektorban, amelyet egyidejűleg erőteljesebb demokratikus részvételnek és elszámoltathatóságnak szükséges kísérnie mind nemzeti, mind európai szinten. Mindezek a szuverenitásátruházás eddigieknél magasabb fokát, egyúttal az adott ügyekben az európai szintű közös felelősség erősítését feltételezik.

Az előrehaladás ellenére – vezető francia és német közgazdászok szerint – továbbra is *politikai törekenység* jellemzi a rendszert:

„...a válság okozta létfontosságú sérelmek válasz nélkül maradtak. A válságba került tagállamok úgy érzik, hogy túlzott takarékoságot erőltettek rájuk, s az euróövezet nem nyújt egyenlő esélyeket bankjaiknak és vállalataiknak, amelyek csak viszonylag drágán jutnak hitelekhez. A hitelező tagállamok pedig úgy érzik, olyan rendszerben élnek, amely nem juttatja érvényre az európai szerződések kimentést tiltó klauzuláját, ami nagy fiskális terheket ró rájuk.” (*Bénassy-Quéré* [2019])

A római szerződés aláírásának hatvanadik évfordulója alkalmat nyújtott az európai integráció során lévő feladatainak áttekintésére és a jövőbeli működési módjának felvázolására. 2017 márciusában az Európai Bizottság fehér könyvet adott ki Európa jövőjéről. Abban öt forgatókönyvet vázolt fel arról, milyen lehet az Európai Unió

²¹ Az Európai Tanács, az Európai Bizottság, az Eurócsoport és az Európai Központi Bank elnöke.

²² Az Európai Bizottság, az Európai Tanács, az Eurócsoport, az Európai Központi Bank, valamint az Európai Parlament elnöke.

2025-ben annak függvényében, hogy milyen döntések születnek az integráció jövőjét illető alapvető kérdésekben (EB [2017a]).

A gazdasági és monetáris unió elmélyítéséről szóló, ugyancsak 2017 tavaszán közzétett dokumentum már csak egyetlen fő változatot, a „valódi GMU (GMU2.0)” kiépítésének a programját tartalmazza (EC [2017]). Az EU finanszírozásáról szóló vitaanyag (EB [2017b]) a lehetséges változatoknak a közös költségvetés működését érintő potenciális következményeit tekintette át.

Az Európai Bizottság 2017 decemberében konkrét javaslatokat terjesztett elő a gazdasági és monetáris unió elmélyítésének kulcstényezőiről (EB [2017c]). Ám e reformfolyamat 2018-ban megtorpant, s – talán az utóbb bekövetkezett újabb (pandémiás, geopolitikai stb.) sokkaktól sem függetlenül – azóta sem került igazán napirendre.

Az euróövezeti válság fő tanulságai a következők:

- exogén válság hozta felszínre a rendszer endogén problémáit;
- a bemutatott strukturális problémák ellenére egészében hatékony szupranacionális válságkezelésre került sor;
- egyidejűleg mélyebb változásokat célzó, rendszerszintű reformok kezdődtek;
- a választott megoldások kormányközi keretekben valósultak meg, és mindeddig nem épültek be a szerződésekbe;
- a reformszándék a válság mélypontján érte el a csúcspontját, a feszültségek csökkenésével a reformfolyamat lelassult;
- a kilábalás során a GMU reformja befagyott, a bankunió kiépítése a jelentős előrehaladás ellenére nem vált teljessé, a tőkepiaci unió területén pedig csak csekély előrelépés történt; az egyébként lényeges, ám nem átütő erejű reformok után kialakuló rendszer már nem azonos a GMU1.0-val, hanem azon túllépve GMU1.1.-nek nevezhető;
- változatlanul a jövő kérdése, hogy lesz-e áttörés a GMU2.0 irányában.

A koronavírus-járvány – szupranacionális válasz, új precedens

A nagy pénzügyi válság és az azt követő euróövezeti szuverén adósságválság után tíz évvel a koronavírus-járvány okozott globális válságot. Ez a válság exogén gazdasági sokkot váltott ki, amely az EU valamennyi gazdaságára hatást gyakorolt. Noha maga a sokk szimmetrikus és globális volt, hatása a tagállamok és régiók között aszimmetrikusnak bizonyult. Eltérő volt a vírus terjedésének üteme, az egészségügyi ágazat rezilienciája, a meghozott intézkedések típusa és szigorúsága, a gazdaságok ágazati szerkezete, a kibocsátási veszteségre adott gazdaságpolitikai válasz erőssége. 2020-ban a GDP 10 százalékot meghaladó mértékben csökkent Spanyolországban, csaknem 9 százalékkal Olaszországban, az EU átlagában pedig 6 százalékkal. 2021-ben a GDP az EU 27 tagállama közül 16-ban jóval a válság előtti szint alatt maradt.

Az egészségügyi és gazdasági válság sikeres kezelése közjószágnak tekinthető. Mindez az EU – mint integrált gazdaság – számára különösen lényeges az integrált értékláncok, az egységes piac és a monetáris unió következtében.

A válság kezdeti szakaszát mély bizonytalanság, súlyos problémák széles köre jellemezte. A gazdasági tevékenység hirtelen leállása a gazdaságok nagy részében bankcsődök,

nagyarányú munkanélküliség és a pénzügyi szektor stresszhullámának kockázatával járt együtt. A politikusok és a pénzpiacok érzékelték a veszélyt: az addig is fennálló törekvések kiterjeszthetik a válságot, és elmélyíthetik a divergenciát az euróövezetben.

Az e kockázatok s a nyomukban járó társadalmi és gazdasági válság hatásainak fékezése céljából adott monetáris és költségvetési válaszok példa nélküliek voltak mind nemzeti, mind uniós szinten (*Afman és szerzőtársai* [2021]). Az EKB korábban sosem látott mennyiségű likviditást teremtett. A Bizottság felfüggesztette az állami támogatásokra vonatkozó szigorú korlátozásokat, továbbá aktiválta a gazdasági kormányzás rendszerében az úgynevezett menekülési klauzulát, hogy képessé tegye a tagállamokat azonnali költségvetési támogatások nyújtására. Az átfogó és döntő politikai akarat gyors és jelentős impulzust adott az uniós gazdaságok számára. Európai szinten a „Covid-19: a negatív gazdasági következményekre adott uniós válasz”²³ hozzáférhető EU-alapok alkalmazásához vezetett. Az újonnan létesített SURE eszköz²⁴ pedig vonzó feltételű hiteleket nyújtott a tagállamoknak a foglalkoztatás fenntartását célzó intézkedések finanszírozására.

A lényeges uniós intézkedések ellenére egyes tagállamok számára csak korlátozott gazdaságpolitikai mozgástér állt rendelkezésre a válság hatásainak mérséklésére. Az EU egészét érintő fundamentális kockázat is jelentkezett: az egységes piac által teremtett egyenlő versenyfeltételek (*level playing field*) állandó jelleggel egyenlőtlené válnak, s a tagállamok között az életszínvonalban fennálló rés szélesedik. A növekvő divergencia pedig a monetáris unióban szükségképpen zavarokat okoz, s veszélyezteti az integráció működését.

EU-szintű átfogó válaszként a kilábalás folyamatát addig nem alkalmazott uniós finanszírozási konstrukciókkal is támogatni kívánták. E célból 2020 májusában elkészült az európai helyreállítási eszköz (másként európai helyreállítási terv, leggyakrabban használt formában: Új Generáció EU (*NextGenerationEU*, *NGEU*) létrehozására irányuló bizottsági javaslat. Az NGEU meghatározó eleme a helyreállítási és rezilienciaépítési eszköz (*Recovery and Resilience Facility*, *RRF*), amelynek célja a fenntartható kilábalás kezdeményezése, a termelékenységet növelő beruházások és reformok támogatása, a zöld- és digitális átmenet, a kohézió és a konvergencia támogatása. Az NGEU 2018. évi áron 750 milliárd eurót (abban az RRF 312,5 milliárd euró támogatást és 360 milliárd euró hitelt) tartalmaz a 2021–2026-os időszakra. E keret forrása a tagállamok közös garanciájával megvalósított uniós szintű kötvénykibocsátás volt.

Az NGEU és az RRF létrehozása a tagállamok európai szolidaritását, ez irányú elkötelezettségét demonstrálja. További uniós és nemzeti akciókkal együtt a megállapodás megerősítette a bizalmat a monetáris unióban, és segítette a pénzpiacok megnyugtatásában.

Az eszköz a támogatás aszimmetrikus allokációja révén ösztönzi a gazdasági konvergenciát, mert a szegényebb, illetve a válság által jobban sújtott tagállamok viszonylag több támogatáshoz jutottak (9. ábra).²⁵

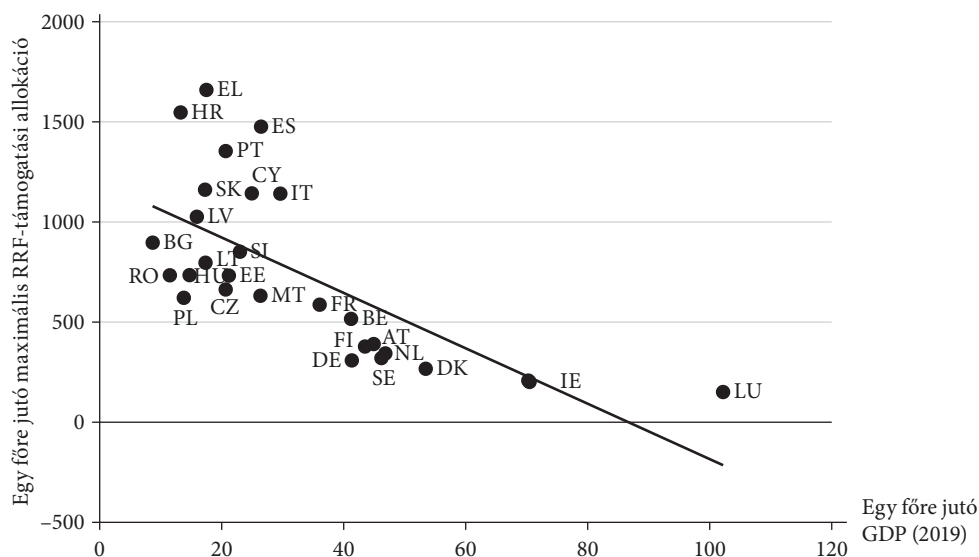
²³ <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus-pandemic/covid-19-economy/>.

²⁴ A szükséghelyzeti munkanélküliségi kockázatokat mérséklő támogatás (*Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency*, *SURE – McDonnell és szerzőtársai* [2021]).

²⁵ A tagállamok támogatási jogosultságát a 2015–2019. évi munkanélküliség szintjéből, az egy főre jutó GDP inverzéből és a népesség arányából számították ki.

9. ábra

Az egy főre jutó maximális RRF-támogatás a GDP függvényében, 2019 (euró)

Ország rövidítések: AT: Ausztria, BE: Belgium, BG: Bulgária, CY: Ciprus, CZ: Cseh Köztársaság, DE: Németország, DK: Dánia, EE: Észtország, EL: Görögország, ES: Spanyolország, FI: Finnország, FR: Franciaország, HR: Horvátország, HU: Magyarország, IE: Írország, IT: Olaszország, LT: Litvánia, LU: Luxemburg, LV: Lettország, MT: Málta, NL: Hollandia, PL: Lengyelország, PT: Portugália, RO: Románia, SE: Svédország, SI: Szlovénia, SK: Szlovákia. Forrás: Afman és szerzőtársai [2021].

Az RRF-támogatás igényléséhez az EU-tagállamoknak nemzeti újjáépítési és rezilienciaépítési tervet kellett kidolgozniuk, amelyekben kezelniük kellett a Tanács úgynevezett országspecifikus ajánlásait, és be kellett mutatniuk, hogyan járulnak majd hozzá az uniós források a növekedési potenciál erősítéséhez, a munkahelyteremtéshez, a tagállam gazdasági, társadalmi és intézményi rezilienciájának erősítéséhez.

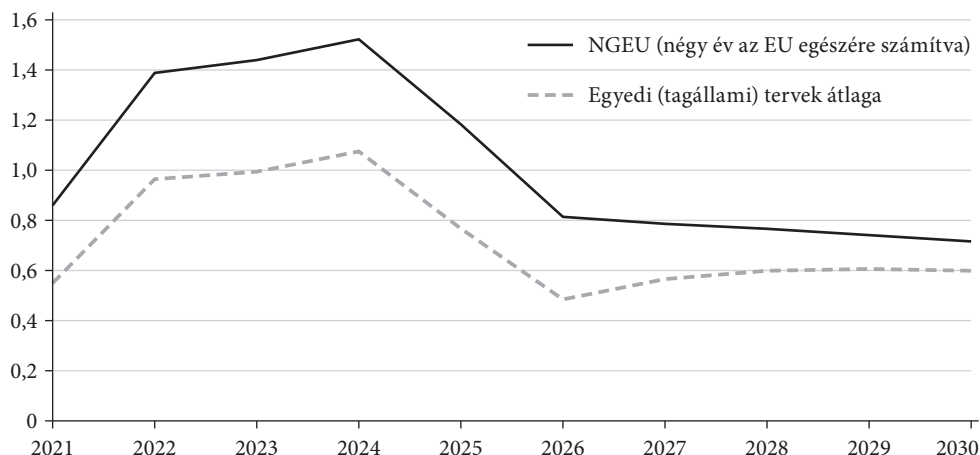
Az NGEU-ból finanszírozott beruházásokat elemző szimulációk jelentős növekedési hatást azonosítanak: a források gyors felhasználása esetén 2024-ben a reál-GDP az EU-ban körülbelül 1,5 százalékkal magasabb szintet érhet el, mint NGEU nélkül. Húszéves távlatban pedig az EU GDP-je 0,5 százalékkal több lehet, mint e beruházások nélkül (10. ábra).²⁶

Tervezéséből eredően az NGEU eleve koordinált növekedésre irányul. A várt hatások jelentős része tovagyrűző hatásoknak köszönhető, a közös akció előnyeinek a jellemzője. A szimultán beruházás növeli e politika hatékonyságát. Mivel minden tagállam növekedik, ez növekedést generál az importban és az exportban

²⁶ Az eltérő modellezési megközelítések ellenére az eredmények széles párhuzamban vannak az Európai Bizottság korábbi becsléseivel, amelyekben ugyancsak a Quest modellt alkalmazták. Hasonlóképpen az EKB EAGLE modellen alapuló becslése szerint az NGEU az euróövezetben középtávon a reál-GDP 1,5 százalékkal történő növelésére lehet képes. Mindkét modell a produktív közberuházások fontosságát hűzta alá a tartós növekedési hatások generálásában (Bańkowski és szerzőtársai [2021]).

10. ábra

Az NGEU reál-GDP-re gyakorolt hatása, 2021–2030 (4 éves kiadási profil, százalék)

Forrás: Afman és szerzőtársai [2021].

egyaránt. A modellezés szerint a tovaggyűrűző hatások magyarázhatják az összes növekedési impulzus mintegy egyharmadát. A tagállami tervek egyedi hatásainak egyszerű aggregálása így jelentősen alábecsüli az NGEU teljes makrohatásait (lásd a szaggatott vonalat a 10. ábrán).²⁷

Az NGEU támogatja a konvergenciát az EU gazdaságában, ahol a koronavírus-járvány különösen megnövelte a divergencia kockázatát. Adottnak tekintve az allokációs kulcsot, a legerősebb növekedési hatások azokban a gazdaságokban jelentek meg, ahol az egy főre jutó GDP átlag alatti, s amelyeket a válság a legkeményebben érintett. Például négyéves megvalósítást és a termelékenység gyors növekedését feltételezve a várt éves kibocsátási nyereség 2024-ben éri el a csúcst: több mint 4 százalékot Görögországban, 3,8 százalékot Bulgáriában, Horvátországban és Romániában, s körülbelül 3 százalékot Olaszországban és Portugáliában (Afman és szerzőtársai [2021]).

Az országok jelentős hasznot húznak a más tagállamokban megvalósuló, NGEU finanszírozta beruházásokból, főleg kereskedelmi áramlások és árfolyammozgások révén. A tovaggyűrűző hatások központi jelentőségűek azon kis, nyitott gazdaságok (például Írország és Luxemburg) számára, amelyek kisebb támogatásban részesülnek.

A szimulációk (Bańkowski és szerzőtársai [2021], Afman és szerzőtársai [2021], Pfeiffer és szerzőtársai [2021]) aláhúzzák az NGEU szignifikáns hatását és potenciálját Európa gazdaságának felemelésére. A modellezés egyértelműen jelzi: a magas minőségű közberuházások szignifikáns módon növelhetik a potenciális kibocsátást

²⁷ A szimulációk nem veszik figyelembe a kockázati felár csökkenését, a pozitív bizalmi hatásokat. Előbbiek tovább növelhetik az NGEU növekedési hatását. A modellben megragadott transzmisszió kiegészítő részleteiről lásd Pfeiffer és szerzőtársai [2021].

az implementációs időszakon túl is, hozzájárulva a középtávú kihívások (klímaváltozás, digitalizáció stb.) kezeléséhez.

A potenciális növekedést előmozdító reformok pozitív hatásainak felmérésére azonban más módszerhez kell folyamodnunk: a modellalapú *benchmarking* elemzés szerint a legjobb strukturális indikátorokkal rendelkező tagállamok tekintetében fennálló rés megfelezése a tagállamokban 20 év alatt a GDP 11 százalékos növekedését eredményezné. A nyereség nagyobb lehet a legnagyobb javulási potenciállal rendelkező tagállamok esetében (*Varga-in 't Veld* [2014]). E lehetőség az úgynevezett reformparadoxon (*Halmai* [2014] 315–338. o.). Vagyis az NGEU-ból származó általános nyereség a reformok hatékony implementációjától függően – amely iránt a tagállamok helyreállítási és rezilienciaépítési terveikben elkötelezték magukat – még nagyobb lehet, mint az előzőkben jelzett nyereségek.

Az NGEU a kialakult exogén eredetű válsághelyzetre adott hatékony, egyben a közös finanszírozás tekintetében is precedensértékű innovatív szupranacionális válasznak tekinthető. A világválság utáni helyreállítás időszakában kialakult – a háborús sokkal is összefüggő – energiapiaci válságra adott uniós reakciókat (RePowerEU) is jelentős részben az NGEU kereteibe illesztették. Egyidejűleg több javaslat is megfogalmazódott arra, hogy az EU-t érintő új kihívásokat további közös kötvénykibocsátással finanszírozzák, hasonlóan átfogó programokkal kezeljék.

Dezintegrációs öngól – a brexit tanulságai

Az EU-tagság hozzájárult az Egyesült Királyság gazdasági prosperitásához. A brit belépés (1973) után az egy főre jutó GDP megkétszereződött. A növekedés gyorsabb volt, mint az EU-n kívüli angolszász államokban, beleértve az Egyesült Államokat.²⁸ E jelentős teljesítményt részben a hazai szakpolitikák magyarázhatják.²⁹ Ám a földrajzi közelség és a világ legnagyobb piacába történő integrálódás ugyancsak kiemelt érdemlő tényezők.

Az európai csatlakozás révén jelentős mértékben növekedett az Egyesült Királyság egy főre jutó GDP-je. Különösképpen a termelékenység javulása volt szembevetendő, amelynek fő oka a megnövekedett termékpiacon volt. A mérséklődő kereskedelmi akadályok csökkentették a hazai vállalatok piaci erejét, amelyek válaszként nagyobb beruházások révén és más módokon növelték termelékenységüket.

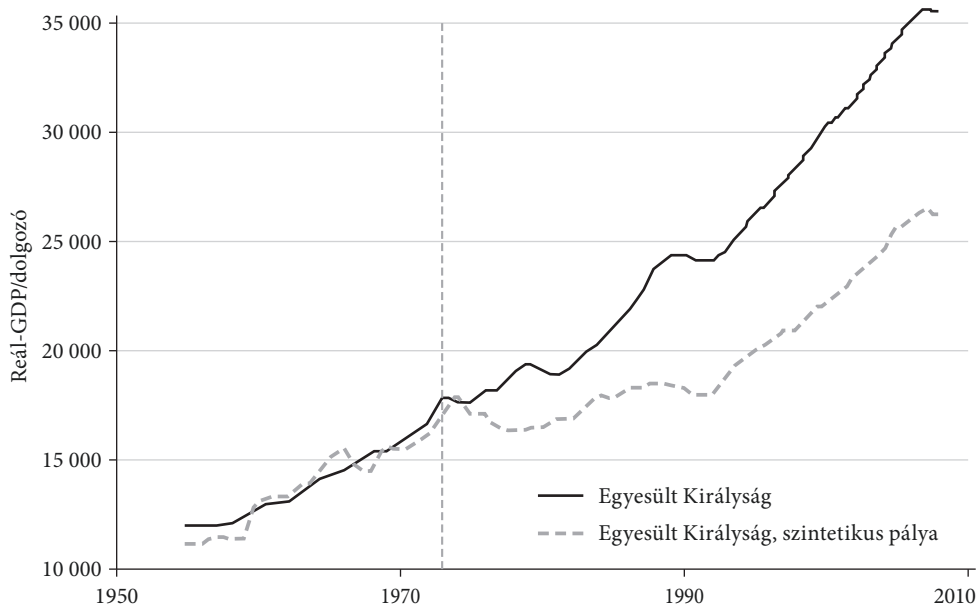
A sokpólusú világban az Egyesült Királyság gazdaságilag erősebb lett EU-tagként. Az Egyesült Királyság globális befolyása és alkuereje más európai gazdaságokkal együttesen erősebbnek bizonyult.

²⁸ A versenyzői piacokkal rendelkező kisebb országok számára az előnyök még nagyobbak lehetnek. Például az ugyancsak 1973-ban csatlakozott Írország csaknem megnégyszerezte egy főre jutó GDP-jét. (E teljesítmény azonban jelentős részben EU-n kívüli tényezőkkel magyarázható.)

²⁹ Az euroskeptikusok e növekedési teljesítményt kizárólag a Thatcher-kormányzat 1980-as években folytatott gazdaságpolitikájának tulajdonítják. E gazdaságpolitikái irányt többé-kevésbé az azt követő kormányzatok is fenntartották. Ugyanakkor kiemelt igényel: a Thatcher-kormányzat egyidejűleg a belső piac kiépítésének is egyik fő előmozdítója volt.

11. ábra

Az Egyesült Királyság haszna az EU-tagságból – a termelékenység dinamikája, 1950–2010

Megjegyzés: szintetikus, azaz EU-tagság nélküli számított pálya.

Forrás: Campos–Coricelli [2015] 1. ábra.

Az Egyesült Királyság az EU-tagság révén jelentős előnyökre tett szert. Annak fontos összefüggései:

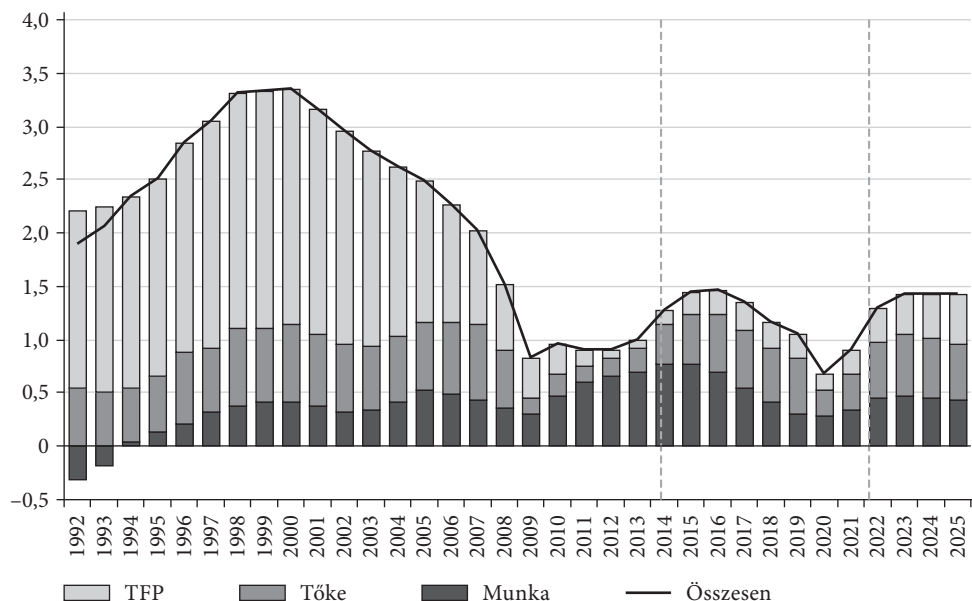
- a kereskedelem előnyös a brit növekedés tekintetében, különösképpen aláhúzandó az ágazaton belüli kereskedelem hatása a teljes tényezőtermelékenység (TFP) növekedésére;
- lényeges a tagság és a külföldi működőtőke közötti kölcsönhatás;
- a pénzügyi szolgáltatások specializációjának előnyei az Egyesült Királyságban nagymértékben a külföldi működőtőkével és a kereskedelemmel fennálló kölcsönhatástól függenek.

Campos–Coricelli [2015], [2017] szerint az Egyesült Királyságban az egy főre jutó GDP fejlődésében 1973 után pozitív irányú strukturális törés történt, amiben az EU-tagság lényeges szerepet játszott. A brit csatlakozás fő célja egyébként tudvalevőleg a szigetország relatív gazdasági hanyatlásának a megállítása volt (Crafts [2012]). 1950-ben az Egyesült Királyság egy főre jutó GDP-je 45 százalékkal volt magasabb, mint az alapító tagállamok (EU6) átlaga, 1973-ban pedig már alacsonyabb volt azokénál. A strukturális törés óta ez az arány viszonylag stabil.

Campos és szerzőtársai [2014], [2015], [2019] tényellentétes elemzései az EU-tagság hatásait mindvégig pozitív előjelűnek mutatták ki (11. ábra). Az egységes piaci program kezdetéig (1987-ig) e pozitív hatás viszonylag mérsékelt volt. Az Egyesült Királyság versenyképes például a szolgáltatások, a gépkocsi- és a gyógyszergyártás

12. ábra

Brit növekedési modell – termelékenységi paradoxon, 1992–2024 (százalék)

Forrás: saját számítás és szerkesztés.

területén, de nem feltétlenül volt az az 1980-as évek közepén. E fejlődésben jelentős szerepe lehetett a brit részről is erőteljesen szorgalmazott belső piac kiépítésének, az abból származó intézményi hajtóerőknek.

A nettó előnyök az egy főre számított kibocsátásban 1992-ben érték el a csúcst, majd egészen 2010-ig nagyjából állandó szinten maradtak. A munka termelékenysége (az egy dolgozóra jutó GDP) 1981 és 2010 között évről évre emelkedett.³⁰

Az eredményes kínálatoldali reformok és a gazdasági integráció együttes határait a növekedési számvetési elemzés³¹ is jelezheti (12. ábra). Egyes recessziós évek kivételével az Egyesült Királyságban 1983 és 2006 között 2,5–3,3 százalék volt az évi potenciális növekedési ütem – magasabb, mint a növekedési aranykor kivételével bármikor. E dinamika döntő tényezője a termelékenység évi 2,2–2,9 százalékos javulása volt.

Ugyanakkor a bemutatott irányzatok a nagy recesszió után megváltoztak. A növekedési számvetési elemzés alapján megállapítható: 2002-től a potenciális kibocsátás dinamikája először fokozatosan, majd 2007-től erőteljesebben mérséklődött. (A válság időszakában négy éven át nem érte el a potenciális GDP 1 százalékát, s utána is csak évi 1,5–1,6 százalékig emelkedett.) A lassulás döntő tényezője a termelékenység kedvezőtlen alakulása volt: annak dinamikája 2009-től egyetlen

³⁰ Az Egyesült Államok esetében az 1990-es évek közepén a termelékenységi trend felfelé irányuló, az euróövezet esetében pedig lefelé irányuló törése mutatható ki.

³¹ A felhasznált adatok forrása az Európai Unió EPC OGWG adatbázisa.

évben sem érte el az egy százalékot, azaz a korábbi ütem egyharmadát. Az előbbiekben a teljes tényezőtermelékenység alacsony dinamikája a döntő tényező. A TFP korábbi években 2 százalékot is meghaladó javulása 0,2–0,5 százalékos mértékre csökkent. Az elmúlt több mint másfél évtizednyi időszakban a potenciális növekedés döntő tényezője a munkamennyiség – jelentős részben a bevándorlásnak köszönhető – növekedése volt.

A munkatermelékenység 2018. évi szintje a válság előtti trend alapján 19,7 százalékkal lenne magasabb (*Crafts–Mills* [2020]).³² A *termelékenység eme lassulása korábbi időszakokkal összehasonlítva példa nélküli – új „rejtélynek”* nevezhető.

A brit gazdasági növekedés legutóbbi időszakbeli lassú voltának okát nem az aggregált kereslet, hanem a termelékenység növekedésének gyengeségében kell keresnünk.³³ *Oulton* [2018] szerint valójában két brit termelékenységi rejtély (puzzle) létezik: egyrészt a termelékenység növekedésének *de facto* hiánya 2007-től, másrészt a brit termelékenység más fejlett országokhoz képest alacsony szintje.

A kedvező strukturális sajátosságok ellenére stagnáló termelékenység paradoxonának forrása az infrastruktúra minőségében, a képzettségi hiányosságokban, az alacsony innovációs kiadásokban, valamint a regionális egyenlőtlenségekben, a nagyrészt a fővárosra összpontosuló klaszterekben rejlik (*Porter* [2018]).

Az előbbieket súlyos teherként nehezítették a brit gazdaságra és társadalomra. A kedvezőtlen termelékenységi dinamika a reáljövedelmek stagnálásához, illetve az egyenlőtlenségek növekedéséhez vezetett. A termelékenységet javító strukturális reformok rövid távú terhei helyett a brit politikai elit egyes szereplői az EU-tagságot kérdőjelezték meg. A brexithez vezető népszavazás kiírásának célja pártpolitikai haszonszerzés volt; a politikai arénában, a hatalmi dimenzióban zajló kampányban a kilépés gazdasági költségei a főszereplők számára lényegében közömbösek voltak. Az átpolitizálódás eredményeképpen a választók – kis többséggel – a dezintegráció mellett döntöttek.

A teljes dezintegráció költségei – mint a brexit példája meggyőzően bizonyítja – nagy gazdaság esetében is hatalmas terhet jelenthetnek: az érintett nemzetgazdaság – azon belül a mikrogazdasági szereplők – számára is, rövid és hosszú távon egyaránt. Kézenfekvő a következtetés: ha az integráció növekedési bónuszt eredményez, a dezintegráció szükségképpen terhet, „damnum” az érintett gazdaság számára.³⁴ Ugyanakkor a mélyintegrációban, a mélyintegráció fejlett, komplex rendszerében történő részvétel differenciált konfigurációi is lehetségesek. A brexit következtében előálló tartós növekedési veszteség az OECD szerint „brexit-adóval” terheli a brit háztartásokat,³⁵ amelyet bátran nevezhetünk a populizmus árának.

³² *Dhingra–Sampson* [2019] szerint az egy munkaóra jutó kibocsátás 24 százalékkal maradt el a pénzügyi válságot megelőző időszak trendjétől. Ennek fontos tényezője volt a beruházások alacsony aránya.

³³ Ebben az értelemben az LSE kutatói „elveszett évtizedről” beszélnek (*Dhingra–Sampson* [2019]).

³⁴ A dezintegráció terhei kis, nyitott gazdaságok esetében a nagyobb nemzetgazdaságokhoz képest szignifikáns módon magasabbak lennének (*Mayer és szerzőtársai* [2019], in *’t Veld* [2018]).

³⁵ <https://web-archiv.oecd.org/2016-04-28/399703-oecd-study-finds-britons-will-be-paying-a-heavy-brexit-tax-for-many-years-if-uk-leaves-eu.htm>.

Új integrációs paradigma felé

A tanulmány végére érven, a szűkebb elemzési területen túlmenően a szélesebb integrációelméleti konklúziók összefoglalása is indokoltnak tűnik.

A legújabb fejlődési irányok alapján zárt elméleti rendszer körvonalazható, egyben új értelmezési tartomány kínálkozik: megfogalmazható a *mélyintegráció paradigmája*, amelynek keretében az integrációelmélet bizonyos fokú újragondolása is megkísérélhető. Mindez új megvilágításba helyezhet az előző tudásrendben szerkezeti okokból kellő figyelmet nem kapó jelenségeket, összefüggéseket.

Az integráció fejlődése egyre inkább nemzetek feletti döntéseket és tagállami szuverenitástranszfert feltételez. A gazdasági integráció megcélzott szintje a gazdaság oldaláról determinált, ám döntően politikai megfontolások alapján alakul ki. Az európai integráció egyre bővülő és mélyülő szabályai, intézményei (vívmányai) az egyre szorosabb integráció logikáját tükrözik. Az adott időpontban legmélyebb integrációt képviselő vívmányok teljessége a magintegráció. Az attól történő esetleges eltérések nem az integrációs vívmányok, a magintegráció, hanem a differenciált (periféria-) integráció körébe tartoznak. Ha a legmélyebb integrációt kifejező vívmányok még nem részei is az uniós jognak, akkor is részét képezik a közgazdaságtani, illetve szélesebb integrációelméleti értelemben vett magintegrációnak.

Az európai integráció a regionális integráció leginkább előrehaladott, egyedi példája. Annak legfőbb, általánosítható rendszersajátosságait szupranacionális elemi s – velük is összefüggésben – a tagállami szuverenitástranszfer képezi.

Az európai gazdasági integráció már évtizedek óta a mélyintegráció rendszernek minősíthető. E kulcsfogalom az európai magintegráció (az „egyre szorosabb integráció”) folyamatait is magában foglalja. A mélyintegráció a gazdasági integráció vívmányainak teljes, egyre mélyülő rendszere: a magintegrációt – mint centrumot –, illetve az ahhoz belső differenciálás révén kapcsolódó integrációs perifériát foglalja magában. A mélyintegráció kategóriájának az európai integrációelméletben való alkalmazása új megközelítés a nemzetközi szakirodalomban. Ez a fogalmi keret is a nemzetközi gazdaságtani értelmezésre támaszkodik, ám a kereskedelem-politikai értelmezéstől eltérően a mélyintegrációt már az európai magintegrációt átfogó centrális kategóriájaként kezeli.

Mindez az európai integráció egyediségének értelmezéséhez is hozzájárulhat. Ha valamely regionális integráció ambíciója a mély kereskedelmi integráció fokozatát meghaladja, akkor a mélyintegrációnak ma még kizárólag az európai rendszerben érvényesülő egyes sajátosságai más regionális integrációk rendszerében is kiépülhetnek. Az egyediség tehát nem az európai elhelyezkedésből, hanem a mély kereskedelmi integrációnál is mélyebb rendszerből, a mélyintegrációból következik. A mélyintegráció gazdasági alapokon nyugszik, ám politikai akarat nélkül nem lehet reális cél.

A mélyintegráció héjfogalom: mindenkori rendszere a magintegrációt, továbbá egyes EU-tagállamok esetleges differenciált integrációját (belső differenciálás, perifériaintegráció) tartalmazza (lásd lejjebb a 13. ábrát). Funkcionális tartalmának meghatározója a mindenkori magintegráció. A magintegráció az európai integráció kulcsa.

Ahhoz képest állhat fenn – strukturális különbségek és/vagy politikai szempontok alapján – bizonyos eltérés a differenciált integráció rendszerében.

A mélyintegráción belül a differenciálás nem szolgál tartós kívülmaradást. A mélyintegráción belül elhelyezkedő differenciált integráció a rendszer perifériájának jellemzője. Az azon kívüli differenciált (szelektív) integráció a kívülálló államok nem mélyintegráció-jellegű sokrétű kapcsolatait tartalmazza. A „periféria” a magintegráció kontextusára vonatkozik. E mélyintegráció (héjfogalom) rendszerében a magintegráció a centrum, s a magintegrációnál kevésbé integrált terület a periféria.

A differenciált integráció eltérő mechanizmusokat foglal magában, amelyek azonban nem gyengíthetik az egyre szorosabb unió (a mélyülő magintegráció) kiépítését. A differenciált integráció természetesen együtt él a magintegrációval, és éppen e kontextus mutatja meg annak helyét. A differenciált integrációt folyamatosan a magintegrációhoz szükséges viszonyítani, ahhoz képest lehet interpretálni.

A mélyintegráció nem jövőbeli célállapot, hanem a fejlett integráció működő és a jövőben is folyamatosan bővülő rendszere. Ha viszont a mélyintegráció adott szintje nem fenntartható, a rendszer átalakulása szükségszerű. Az egyensúlytalanságok, az ellentmondások meghaladása további mélyüléshez vezethet. Az európai integráció eddigi útja az egyre mélyebb integráció kiépülésének irányában haladt és halad. Azaz a mélyintegráció tovább mélyül.

A fentiek átfogó, az európai integráció rendszerezésére és elemzésére módot kínáló fogalmi keretbe illeszkednek. A mélyintegráció paradigmáját – egyben az egész tanulmányon végigvonuló elemzéseket – a 13. ábra foglalja össze.

Az ábra vízszintes tengelye szabályozási-intézményi dimenziót fejez ki: a *mélység* fokát mutatja. A tengelyen jobbra elmozdulva az integráció egyre mélyebb. A függőleges tengely elsősorban reálgazdasági és pénzügyi tartalmat fejez ki, és a vizsgált rendszer (viszonylagos) homogenitását tükrözi. (Ugyanakkor a szabályozási konvergencia, a részben vagy egészben szupranacionális szabályozási-intézményi konstrukciók is az érintett rendszer homogenitását növelik.) A nominális, a reál-, a strukturális, a ciklikus és a szociális *konvergencia*, továbbá a válaszadás, a reakció, a sokkokkal szembeni ellenállás képessége, a *reziliencia* képezik a homogenitás³⁶ meghatározó elemeit. E jellemzők erősödése az ábrán a függőleges tengelyen felfelé történő elmozdulásként jelenik meg. E két fő változó, azaz a mélység és a homogenitás a 13. ábrán együtt jelzi az integráció fokát. Az integrációs egyenesen jobbra felfelé történő mozgás az integráció előrehaladását, mélyülését jelzi.³⁷

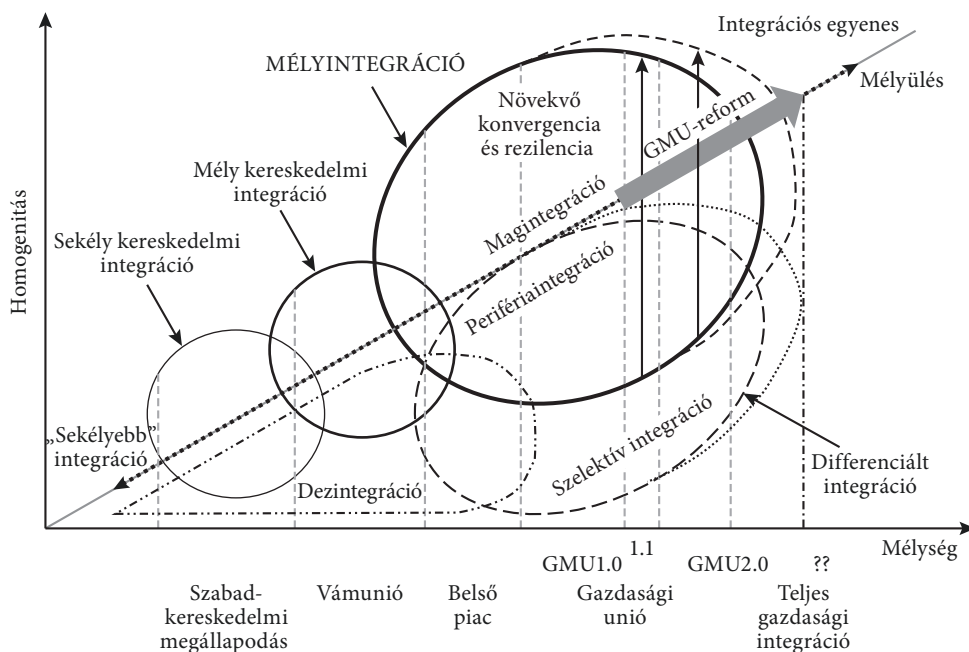
Az ábra világosan mutatja: a mélyintegráció rendszerének meghatározó eleme (centruma) az „egyre szorosabb” magintegráció. Annak további mélyülése a rendszer természetes dinamikája. A mélyintegrációban a magintegráció mint centrális rendszer mellett a periférián – egyes tagállamok esetében – differenciált integráció (belső differenciálás, perifériaintegráció) is lehetséges. A differenciált integráció mélyintegráción kívüli területe a szelektív integráció (külső differenciálás). A mélyintegráció és

³⁶ E viszonylagos homogenitás kézenfekvő példája az optimális valutaövezet kritériumainak teljesítése.

³⁷ A 13. ábra stilizált összefüggéseket mutat be. Az elmozdulás az egyes irányokban nem feltétlenül lineáris. Az ábrázolt területek nemcsak a már elért szinteket, hanem jövőbeli lehetőségeket is jelölnek. A bemutatott összefüggések kvalitatív elemzés alapján is vizsgálhatók.

13. ábra

Mélyintegráció-paradigma – elemzési keretrendszer

Forrás: saját szerkesztés.

a differenciált integráció együttesen az európai integráció szélesebb rendszerét képezik. A mély kereskedelmi integráció a „sekély” integrációt tartalmazó megállapodások és a mélyintegráció között helyezkedik el.³⁸

Az ábra vízszintes tengelyén az integráció lépcsőfokai szerepelnek. A különféle regionális kereskedelmi megállapodások a „sekély” és a mély kereskedelmi integráció különböző szintjeit tartalmazzák. A vámunió a mély kereskedelmi integráció és a mélyintegráció körébe is tarthat. A belső piac és a gazdasági unió már – részben vagy egészben – működő integrációs lépcsőfokok, amelyek egyaránt a mélyintegráció rendszerébe tartoznak, ám mélységük – további reformok esetén – a vízszintes tengelyen tovább nőhet. E két legutóbbi lépcsőfok esetében különösen nagy jelentőségű az ábra függőleges tengelyén ábrázolt homogenitás (konvergencia, reziliencia) alakulása. Ugyanakkor a „teljes gazdasági integráció” kiépítésének eddig még a célját sem tűzték ki.

Az ábra a GMU2.0 megteremtését célzó reformot is ábrázolja.³⁹ A válságkezelés és a megkezdődött rendszerszintű reformok révén lényeges változásokon keresztül

³⁸ A mélyintegráció, a szelektív integráció és a mély kereskedelmi integráció együttesen a szélesebb értelemben vett mély integráció – az ábrán külön nem jelölt – átfogó kategória részei lehetnek.

³⁹ Természetesen jelenleg a reform körvonalai is csak bizonytalan módon határozhatók meg. Ám a mélyintegráció rendszerének felhalmozódott problémái, továbbá a rendszer fejlődésének logikája szükségszerű módon reformot, mégpedig további mélyülést eredményező reformot igényelnek. A GMU-reform iránya az elemzés alapján egyértelműen meghatározható.

GMU1.0 újabb szakasza a GMU1.1. A GMU1.0 nem azonos a gazdasági unió teljes rendszerével. A vízszintes tengelyen a gazdasági unió újabb konfigurációja is elhelyezhető. A kiépítendő GMU2.0 (magintegráció) a gazdasági unió – GMU1.0-nál – teljesebb formája, amely akár a „teljes gazdasági integráció” bizonyos sajátosságait is tartalmazhatja. (Lásd a GMU2.0 vízszintes kiterjedését.) A reform feltétele és tényezője a növekvő konvergencia és reziliencia mind a GMU1.1, mind a GMU2.0 keretében (lásd a felfelé mutató nyilakat). A GMU2.0 irányában történő szabályozási-intézményi és reálgazdasági előrehaladás egyrészt a mélyintegráció rendszerének jelenlegi, potenciális kereteit töltheti ki, másrészt további mélyülést tehet lehetővé (lásd az ábrán a vastag nyilat). Ez utóbbit a rendszer kereteinek szaggatott vonallal jelzett bővülése mutatja. (Lásd egyrészt jobbra a mélység, másrészt felfelé a homogenitás egyidejű növekedését.) A GMU2.0 ábrázolt elhelyezkedése az eddig megfogalmazódott leginkább mély reform lehetőségét jelzi, amely túlmegy a gazdasági unió keretein. Ugyanakkor, minthogy az integráció végpontja nem ismert, az ábra – a GMU2.0-n túl – további mélyülés lehetőségét is tartalmazza. A magintegráció jobbra és felfelé történő elmozdulása hasonló mozgást eredményezhet a differenciált integráció rendszerében, különösen a mélyintegráció rendszerén belül (a perifériaintegrációban), ahol a differenciálás lehetőségeinek esetleges módosulásán túl az erősödő konvergencia és reziliencia is megkerülhetetlen.

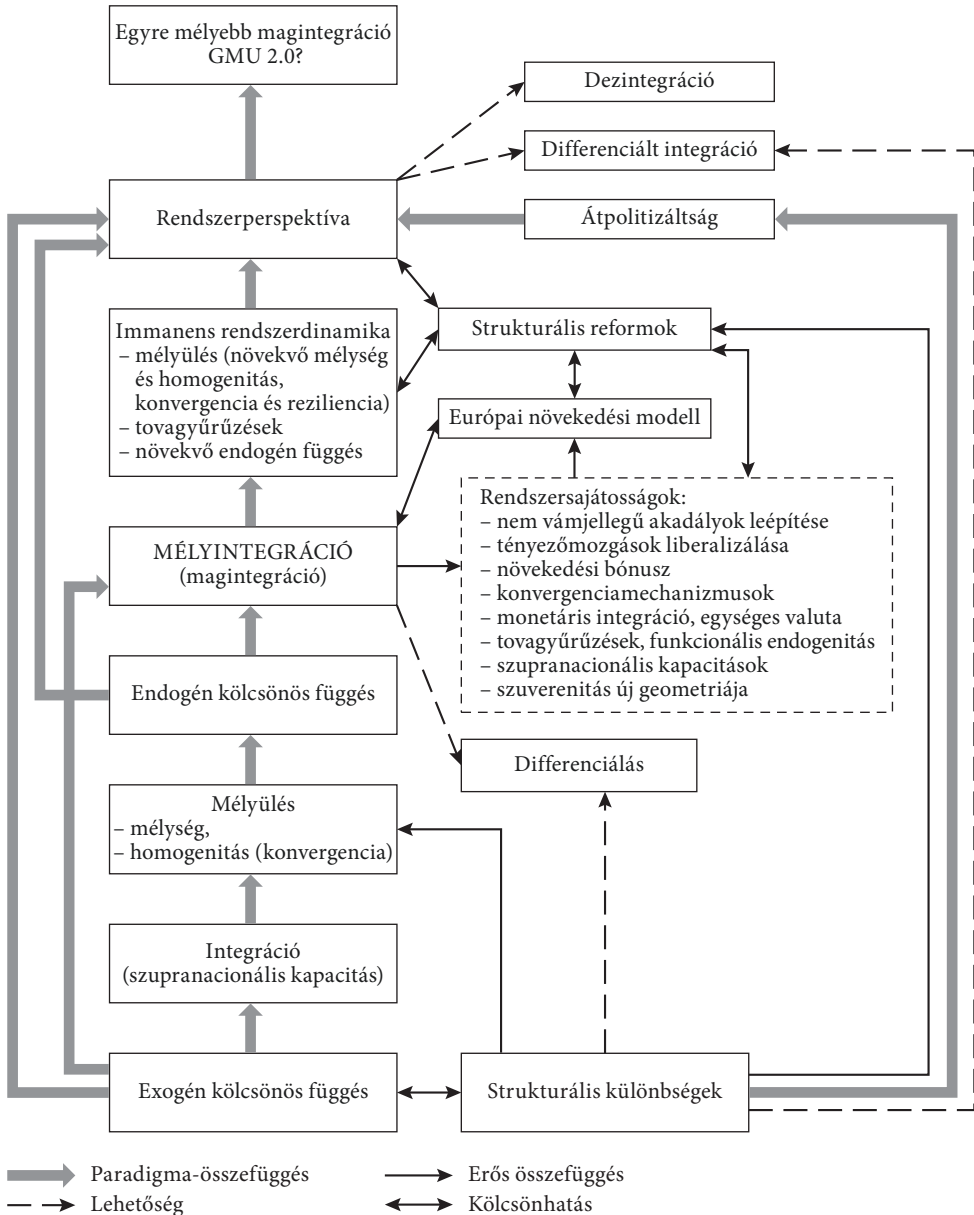
Az ábrán a dezintegráció esetleges változatai is ábrázolhatók. A differenciált dezintegráció a mélység csökkenését jelentheti: a magintegrációból akár a periféria- vagy a szelektív, akár a mély kereskedelmi integrációból alacsonyabb fokok irányában. A szó szoros értelmében vett teljes dezintegráció a dezintegrációként jelölt terület bal szélén következik be. Valójában azonban már a mélyintegráció rendszerének elhagyása is dezintegráció: akkor is, ha a folyamat révén az érintett ország például a szelektív integráció vagy a mély kereskedelmi integráció szakaszába kerül.

Alapvető integrációelméleti követelmény a mélyintegráció fő jellemzőinek azonosítása és rendszerezése. A mély gazdasági integráció alapja a globális és regionális integráció hatásmechanizmusai által egyre mélyebben összekapcsolt nemzetgazdaságok, illetve piaci szereplők egyre erősebb kölcsönös függése. Az exogén kölcsönös függőségek a mélyintegráció folyamatában lényeges, egyre erősödő endogén kölcsönös függőségekkel bővülnek.

A mélyintegráció fő hatásmechanizmusát a *14. ábra* foglalja össze. A mély integráció egyes sajátosságai a hagyományos tartalmat meghaladó regionális kereskedelmi megállapodásokban is megtalálhatók (részleges mély integráció). Ugyanakkor annak fejlett, komplex rendszere, a mélyintegráció a *14. ábra* valamennyi elemét többé-kevésbé tartalmazza. A mélyintegráció definitív elemei az európai integráció fejlődését tükrözik.

A folyamat kiindulópontja az exogén kölcsönös függés, amely integrációt, szupranacionális kapacitások kiépítését eredményezi. Az integráció rendszerében előrehalad a mélyülés. Egyidejűleg nő a rendszer mélysége és – a konvergencia eredményeképpen – homogenitása. Az integrált rendszer egyes elemei között endogén kölcsönös függés alakul ki és erősödik fel. Mindezek a folyamatok és mechanizmusok – az egyre erősödő exogén, majd endogén kölcsönös függés, mélyülés – vezetnek el a mélyintegráció

14. ábra
Mélyintegráció-paradigma – fő hatásmechanizmus

Forrás: saját szerkesztés.

rendszerének kiépüléséhez. Abban a magintegráció a meghatározó, de lehetséges differenciálás is. A mélyintegráció alapjellezőin nyugszik – egyebek mellett – az európai növekedési modell. Mindezek változásai és esetleges belső ellentmondásai – jelentős részben tagállami keretek között megvalósítandó – strukturális reformok szükségességét

teremtik meg. A mélyintegráció fejlődő rendszerének, az európai és tagállami reformokkal is összekapcsolódó immanens rendszerdinamikának alapvető tényezői a további mélyülés (növekvő mélység és homogenitás, konvergencia és reziliencia), a tovagyűrűzések és a növekvő kölcsönös endogén függés. A mélyintegráció rendszerperspektívái az előbbiek alapján alakulnak, ütközve az esetleges – szakpolitikai területek vagy tagállamok szerint eltérő – átpolitizáltsággal. E hatások eredményeképpen a fő fejlődési irány az egyre mélyülő („egyre szorosabb”) magintegráció. Az átpolitizáltság hatására azonban az integráció differenciált konfigurációi (periféria- vagy szelektív integráció) alakulhatnak ki, sőt – végletes esetben – a dezintegráció sem elképzelhetetlen. (A differenciált dezintegráció a két utóbb jelzett változat között helyezkedik el.)

A mélyintegráció rendszere szükségképpen egyre mélyülő, egyre szorosabb integráció. A kapcsolatok esetleges lazítása jelentős költségekkel jár. A teljes dezintegráció költségei pedig lényegében vállalhatatlan mértékűek. A dezintegrációból származó veszteségek a kis, nyitott gazdaságok esetében szignifikáns módon magasabbak a nagyobb nemzetgazdaságokhoz képest. (Miképpen megfordítva: az integrációból származó előnyök is éppen a kis, nyitott gazdaságokban a legnagyobbak.)

A mélyintegráció az eddigi történelmi tapasztalat szerint utat tör, megtalálja a meghatározó szereplők számára egyaránt elfogadható megoldásokat. E folyamatok középpontjában (a magintegrációban), illetve hozzá szorosan kapcsolódva nagy fejlődési lehetőségek nyílnak meg. A perifériára sodródás pedig a leszakadást valószínűsíti.

Mindezek végiggondolása egyúttal lehetőséget és fontos adalékokat nyújthat a gazdasági integráció elméletének újrafogalmazásához.

A napi kutatási gyakorlatot meghatározó tudásrend a fejlődés bizonyos pontján továbbgondolást igényel. A hagyományos integrációelméletben a dezintegráció, de a differenciált integráció is rendszerszintű magyarázatot igénylő anomália, amelyek jól magyarázhatók a mélyintegráció paradigmájának keretében.

Az új paradigma kulcsa az egyre mélyebb magintegráció. A mélyintegráció rendszerében a magintegráció a meghatározó tényező, a rendszer dinamikájának hordozója. A mélyintegrációban a magintegráció számít.

Hivatkozások

- AFMAN, E.–ENGELS, S.–LANGEDIJK, S.–PFEIFFER, P.–IN ’T VELD, J. [2021]: An overview of the economics of the Recovery and Resilience Facility. Quarterly Report on the Euro Area, (QREA), Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission, Vol. 20. No. 3. 7–16. o.
- AGHION, PH.–BERGEAUD, A.–LEQUIEN, M.–MELITZ, M. [2018]: The Impact of Exports on Innovation: Theory and Evidence. Banque de France Working Papers, No. 678. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3171084>.
- AICHELE, R.–FELBERMAYR, G. [2015]: Costs and Benefits of a United Kingdom Exit from the European Union. Bertelsmann Stiftung, http://aei.pitt.edu/74082/1/Costs_and_benefits.pdf.
- AKCIGIT, U.–ATES, S.–IMPULLITTI, G. [2018]: Innovation and Trade Policy in a Globalizing World”. NBER Working Paper, No. 24543. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24543/w24543.pdf.

- ALBORNOZ, F.–CALVO PARDO, H. F.–CORCOS, G.–ORNELAS, E. [2012]: Sequential exporting. *Journal of International Economics*, Vol. 88. No. 1. 17–31. o. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2012.02.007>.
- ALESINA, A.–ARDAGNA, S.–GALASSO, V. [2008]: The Euro and Structural Reforms. NBER Working Paper, No. 14479. <https://doi.org/10.3386/w14479>.
- AUER, R.–FISCHER, A. M. [2008]: The Effect of Trade with Low-Income Countries on U.S. Industry. CEPR Discussion Paper Series, No. 6819. <https://www.dallasfed.org/-/media/documents/institute/wpapers/2008/0014.pdf>.
- AW, B. Y.–ROBERTS, M. J.–YI XU, D. [2011]: R&D Investment, Exporting, and Productivity Dynamics. *American Economic Review*, Vol. 101. No. 4. 1312–1344. o. <https://doi.org/10.1257/aer.101.4.1312>.
- BADINGER, H. [2005]: Growth Effects of Economic Integration: Evidence from the EU Member States. *Review of World Economics*, Vol. 141. No. 1. 50–78. o. <https://doi.org/10.1007/s10290-005-0015-y>.
- BADINGER, H. [2008]: Technology- and investment-led growth effects of economic integration: a panel cointegration analysis for the EU-15 (1960–2000). *Applied Economics Letters*, Vol. 15. No. 7. 557–561. o. <https://doi.org/10.1080/13504850600711669>.
- BADINGER, H.–BREUSS, F. [2011]: The Quantitative Effects of European Post-war Economic integration. Megjelent: *Jovanovic, M. N. (szerk.): International Handbuch of Economics of Integration*. Palgrave, Vol. III. 285–315. o. <https://doi.org/10.4337/9781849806152.00028>.
- BALASSA BÉLA [1961]: *The Theory of Economic Integration*. Allen and Unwin, London, <https://www.researchgate.net/publication/299506022>.
- BALDWIN, R. E.–SEGHEZZA, E. [2008]: Testing for Trade-Induced Investment-Led Growth. *International Economics*, Vol. 61. No. 2–3. 507–537. o. https://www.iei1946.it/RePEc/ccg/SEGHEZZA_BALDWIN%20507_537.pdf.
- BAŃKOWSKI, K.–FERDINANDUSSE, M.–HAUPTMEIER, S.–JACQUINOT, P.–VALENTA, V. [2021]: The macroeconomic impact of the Next Generation EU instrument on the euro area. ECB Occasional Paper, No. 255. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3797126>.
- BÉNASSY-QUÉRÉ, A.–BRUNNERMEIER, K. M.–ENDERLEIN, H.–FARHI, E.–FRATZSCHER, M.–FUEST, C.–GOURINCHAS, P.-O.–MARTIN, P.–PISANI-FERRY, J.–REY, H.–SCHNABEL, I.–VÉRON, N.–WEDER DI MAURO, B.–ZETTELMEYER, J. [2019]: Euro area architecture: What reforms are still needed, and why. *Vox EU–CERP*, május 9. <https://cepr.org/voxeu/columns/euro-area-architecture-what-reforms-are-still-needed-and-why>.
- BENCZES ISTVÁN [2019]: Válság és válságrendezés a Gazdasági és Monetáris Unióban. A pénzügyi és gazdasági integráció forгатókönyvei. Akadémiai Kiadó, Budapest, <https://doi.org/10.1556/9789634543480>.
- BERNARD, A. B.–JENSEN, B.–BRADFORD, J.–SCHOTT, P. K. [2006]: Trade Costs, Firms and Productivity. *Journal of Monetary Economics*, Vol. 53. 917–937. o. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2006.05.001>.
- BERNARD, A. B.–JENSEN, J. B.–REDDING, S. J.–SCHOTT, P. K. [2012]: The Empirics of Firm Heterogeneity and International Trade. *Annual Review of Economics*, Vol. 4. 283–313. o. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080511-110928>.
- BLANCHARD, O.–GIAVAZZI, F. [2002]: Current Account Deficits in the Euro Area. The End of the Feldstein Horioka Puzzle? *Brooking Papers on Economic Activity*, Vol. 33. No. 2. 147–209. o. <https://doi.org/10.1353/eca.2003.0001>.
- BLOOM, N.–DRACA, M.–VAN REENEN, J. [2011]: Trade Induced Technical Change? The Impact of Chinese Imports on Innovation, IT and Productivity. NBER Working Papers, No. 16717. <https://doi.org/10.3386/w16717>.

- BLOOM, N.–DRACA, M.–VAN REENEN, J. [2016]: Trade Induced Technical Change: The Impact of Chinese Imports on Innovation, Diffusion and Productivity. *Review of Economic Studies*, Vol. 83. No. 1. 87–117. o. <https://www.jstor.org/stable/43868458>.
- BREUSS, F. [2018]: Years single market: Wich trade and growth effects? WIFO Working Papers, No. 572. <https://www.wifo.ac.at/www/pubid/61506>.
- BUSCH, B.–MATTHES, J. [2016]: Brexit – The Economic Impact. A Meta-Analyses. IW-Report, No. 10/2016. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/157171/1/IW-Report-2016-10.pdf>.
- BUSTOS, P. [2011]: Trade Liberalization, Exports, and Technology Upgrading. Evidence on the Impact of MERCOSUR on Argentinian Firms. *American Economic Review*, Vol. 101. No. 1. 304–340. o. <https://doi.org/10.1257/aer.101.1.304>.
- BUTI, M.–TURRINI, A. [2015]: Three waves of convergence. Can Eurozone countries start growing together again? *Vox EU–CERP*, április 17. <http://voxeu.org/article/types-ez-convergence-nominal-real-and-structural>.
- CALIENDO, L.–OPROMOLLA, L.–PARRO, F.–SFORZA, A. [2017]: Goods and Factor Market Integration: A Quantitative Assessment of the EU Enlargement. NBER Working Paper, No. 23695. <https://doi.org/10.3386/w23695>.
- CAMPOS, N.–CORICELLI, F. [2015]: Some unpleasant Brexit econometrics. *Vox EU–CERP*, december 11. <http://voxeu.org/article/some-unpleasant-brexit-econometrics>.
- CAMPOS, N.–CORICELLI, F. [2017]: EU Membership, Mrs Thatcher’s Reforms and Britain’s Relative Economic Decline. *Comparative Economic Studies*, Vol. 59. No. 2. 169–193. o. <https://doi.org/10.1057/s41294-017-0023-7>.
- CAMPOS, N.–CORICELLI, F.–MORETTI, L. [2014]: Economic Growth and Political Integration: Estimating the Benefits from Membership in the European Union Using the Synthetic Counterfactuals Method, IZA Discussion Paper, No. 8162. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2432446>.
- CAMPOS, N. F.–CORICELLI, F.–MORETTI, L. [2019]: Institutional integration and economic growth in Europe. *Journal of Monetary Economics*, Vol. 103. 88–104. o. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2018.08.001>.
- CHEN, N.–IMBS, J.–SCOTT, A. [2009]: The dynamics of trade and competition. *Journal of International Economics*, Vol. 77. No. 1. 50–62. o. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2008.10.003>.
- CHEN, R.–MILESI-FERRETTI, G. M.–TRESSEL, T. [2012]: External Imbalances in the Euro Area. IMF Working Paper, No. 12/236. <https://doi.org/10.5089/9781475524673.001>.
- COE, D. T.–HELPMAN, E. [1995]: International R & D Spillovers. *European Economic Review*, Vol. 39. 859–887. o. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(94\)00100-e](https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)00100-e).
- COSTINOT, A.–RODRIGUEZ-C., A. [2013]: Trade Theory with Numbers: Quantifying the Consequences of Globalization. CEPR Discussion Paper, 9398. <https://doi.org/10.3386/w18896>.
- COSTINOT, A.–RODRIGUEZ-CLARE, A. [2014]: Trade Theory with Numbers: Quantifying the Consequences of Globalization. Megjelent: *Gopinath, G.–Helpman, E.–Rogoff, K.* (szerk.): *Handbook of International Economics*. Elsevier, Vol. 4. https://economics.mit.edu/sites/default/files/publications/CRC_Handbook.pdf.
- CRAFTS, N. [2012]: British Relative Economic Decline Revisited: the Role of Competition. *Explorations in Economic History*, Vol. 49. 17–29. o. <https://doi.org/10.1016/j.eeh.2011.06.004>.
- CRAFTS, N.–MILLS, C. T. [2020]: Is the UK Productivity Slowdown Unprecedented? *National Institute Economic Review*, Vol. 251. R47–R53. o. <https://doi.org/10.1017/nie.2020.6>.
- CRESPO-CUAERESMA, J.–DIMITZ, M. A.–RITZBERGER-GRÜNWARD, D. [2007]: Growth effects of European integration: implications for EU enlargement. Megjelent: *Paganetto, L.* (szerk.):

- The Political Economy of the European Constitution. Ashgate Publishing, Farnham, UK, 75–89. o. <https://doi.org/10.4324/9781351145763-5>.
- COUTINHO, L.–TURRINI, A. [2020]: Real Convergence Across the Euro Area. *Intereconomics*, Vol. 55. 301–311. o. <https://doi.org/10.1007/s10272-020-0920-2>.
- CSABA LÁSZLÓ [2014]: *Európai közgazdaságtan*. Akadémiai, Budapest, <https://doi.org/10.1556/9789630597890>.
- DE WILDE, P. [2011]: No Polity for Old Politics? A Framework for Analyzing the Politicization of European Integration. *Journal of European Integration*, Vol. 33. No. 5. 559–575. o. <https://doi.org/10.1080/07036337.2010.546849>.
- DHINGRA, S.–SAMPSON, T. [2019]: *Brexit Economics*. LSE CEP Paper, EA048. <https://cep.lse.ac.uk/pubs/download/ea048.pdf>.
- DRAGHI, M. [2012]: Speech by Mario Draghi, President of the European Central Bank at the Global Investment Conference in London. European Central Bank, július 26. <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2012/html/sp120726.en.html>.
- DUVAL, R.–ELMESKOV, J. [2006]: The Effects of EMU on Structural Reforms in Labour and Product Markets. European Central Bank Working Paper Series, No. 596. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp596.pdf>.
- EB [2013]: A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. A valódi, szoros gazdasági és monetáris unió felé. A Konvergencia- és Versenyképességi Eszköz bevezetése. COM/2013/0165 final. Európai Bizottság, Brüsszel, március 20. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52013DC0165>.
- EB [2017a]: Fehér Könyv Európa jövőjéről. A 27 tagú EU útja 2025-ig: gondolatok és forgatókönyvek. Európai Bizottság, Brüsszel, március 1. https://eur-lex.europa.eu/content/news/white_paper.html?locale=hu.
- EB [2017b]: Vitaanyag az Európai Unió pénzügyeinek jövőjéről. Európai Bizottság, Brüsszel, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52017DC0358>.
- EB [2017c]: A Bizottság közleménye. Az Európai Gazdasági és Monetáris Unió kiteljesítése felé vezető további lépések ütemterve. COM(2017) 821 final. Európai Bizottság, Brüsszel, december 6. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52017DC0821>.
- EC [2012]: A blueprint for a deep and genuine economic and monetary union. Launching a European Debat, Communication from the Commission, COM(2012) 777 final/2 Corrigendum. Annule et remplace le document COM(2012) 777 final du 28.11.2012. European Commission, Brüsszel, november 30. https://ec.europa.eu/archives/commission_2010-2014/president/news/archives/2012/11/pdf/blueprint_en.pdf.
- EC [2017]: Reflection Paper on the Deepening of the Economic and Monetary Union. COM(2017) 291. European Commission, Brüsszel, https://commission.europa.eu/document/download/e5e89384-c62f-4894-b4b8-83b5fd54cf40_en?filename=reflection-paper-emu_en.pdf.
- EGGERTSON, G.–FERRERO, A.–RAFFO, A. [2014]: Can structural reforms help Europe? *Journal of Monetary Economics*, Vol. 61. No. 1. 2–22. o. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2013.11.006>.
- FEENSTRA, R. C. [2014]: Restoring the Product Variety and Pro-Competitiveness Gains from Trade with Heterogeneous Firms and Bounded Productivity. NBER Working Paper, No. 19833. Cambridge, MA, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w19833/w19833.pdf.
- FEENSTRA, R. C.–WEINSTEIN, D. E. [2010]: Globalization, Markups, and the U.S. Price Level. NBER Working Paper, No. 15749. Cambridge, MA, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w15749/revisions/w15749.rev1.pdf.

- FEENSTRA, R. C.–WEINSTEIN, D. E. [2017]: Globalization, Competition, and U.S. Welfare. *Journal of Political Economy*, Vol. 125. No. 4. 1041–1074. o. <https://doi.org/10.1086/692695>.
- FELBERMAYR, G.–IMPULLITTI, G.–PRAT, J. [2018]: Firm Dynamics and Residual Inequality in Open Economies. *Journal of the European Economic Association*, Vol. 16. No. 5. 1476–1539. o. <https://doi.org/10.1093/jeea/jvx049>.
- FELBERMAYR, G.–GRÖSCHL, J.–HEILAND, I. [2018]: Undoing Europe in a new quantitative trade model. Ifo Working Papers, No. 250. <https://www.ifo.de/DocDL/wp-2018-250-felbermayr-et-al-tarde-model.pdf>.
- FRANKEL, J.–ROSE, A. [1998]: The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria. *The Economic Journal*, Vol. 108. 1009–1025. o. <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00327>.
- GIOVANNI, J.–LEVCHENKO, A.–ORTEGA, F. [2012]: A Global View of Cross-Border Migration. CReAM Discussion Paper Series, No. 18/12. https://www.cream-migration.org/publ_uploads/CDP_18_12.pdf.
- GONAND, F. [2016]: Assessing the impact of a Brexit on UK industry and GDP using the academic literature. *Union des Industries et Métiers de la Métallurgie*, https://ceemet.org/wp-content/uploads/2023/12/ceemet_assessing_the_impact_of_brexit_on_uk_industry_and_gdp.pdf.
- GROSSMAN, G.–HELPMAN, E. [1991]: *Innovation and Growth in the World Economy*. MIT Press, Cambridge, MA–London.
- GROSSMAN, G.–HELPMAN, E. [1994a]: Endogenous Innovation in the Theory of Growth. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 8. No. 1. 23–44. o. <https://doi.org/10.1257/jep.8.1.23>.
- GROSSMAN, G.–HELPMAN, E. [1994b]: Technology and Trade. NBER Working Papers, No. 4926. https://www.researchgate.net/publication/228267676_Technology_and_Trade.
- GYÖRFFY DÓRA [2019]: Az európai pénzügyi válság tapasztalatai, tanulságai és öröksége. Megjelent: *Kovács Lajos Péter* (szerk.): *Közel Európa távol. Éghajlat*, Budapest, 263–285. o.
- HALMAI PÉTER [2014]: Krízis és növekedés az Európai Unióban. Európai modell, strukturális reformok. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HALMAI PÉTER [2020a]: A dezintegráció gazdaságtana. A brexit esete. *Közgazdasági Szemle*, 67. évf. 9 sz. 837–877. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2020.9.837>.
- HALMAI PÉTER [2020b]: GMU 2.0: felelősség versus szolidaritás? *Külgazdaság*, 64. évf. 9–10. sz. 3–34. o. <https://doi.org/10.47630/KULG.2020.64.9-10.3>.
- HALMAI PÉTER [2020c]: Mélyintegráció. A Gazdasági és Monetáris Unió ökonómiája. Akadémiai, Budapest, <https://doi.org/10.1556/9789634545569>.
- HALMAI PÉTER [2020d]: A populizmus ára: a Brexit-adó. *Magyar Tudomány*, 181. évf. 12. sz. 1621–1635. o. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.12.6>.
- HOOGHE, L.–MARKS, G. [2009]: A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus. *British Journal of Political Science*, Vol. 39. No. 1. 1–23. o. <https://doi.org/10.1017/S0007123408000409>.
- IMPULLITTI, G.–LICANDRO, O. [2018]: Trade, Firm Selection, and Innovation: the Competition Channel. *Economic Journal*, Vol. 128. No. 608. 189–229. o. <https://doi.org/10.1111/eoj.12466>.
- IN 'T VELD, J. [2019]: Quantifying the Economic Effects of the Single Market in a Structural Macromodel. *European Economy Discussion Paper*, No. 094. European Commission, DG. Economic and Financial Affairs, Brüsszel. https://economy-finance.ec.europa.eu/publications/quantifying-economic-effects-single-market-structural-macromodel_en.

- KELLER, W. [1999]: How Trade Patterns and Technology Flows Affect Productivity Growth. NBER Working Papers, No. 6990. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w6990/w6990.pdf.
- KELLER, W. [2002]: Trade and the Transmission of Technology. *Journal of Economic Growth*, Vol. 7. No. 1. 5–24. o. <https://doi.org/10.1023/A:1013461025733>.
- KÖNIG, J.–OH, R. [2012]: Homogeneous groups within a heterogeneous community: Evidence from an index measuring European economic integration. Center for European Governance and Economic Development (cege), Discussion Papers, Research, No. 138. Department of Economics, Georg-August Universität, Göttingen, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/70216/1/720855616.pdf>.
- KUTASI GÁBOR [2017]: Külső egyensúlytalanság az euróövezetben. Megoldás-e a többszintű kormányzás? *Magyar Tudomány*, 1. sz. 18–23. o.
- LAWRENCE, R. Z. [1996]: Regionalism, Multilateralism, and Deeper Integration. Brookings Institution Press, <https://collections.unu.edu/eserv/UNU:2432/ebrary9280810839.pdf>.
- LEFKOFRIDI, Z.–SCHMITTER, P. C. [2015]: Transcending or Descending? European Integration in Time of Crisis'. *European Political Science Review*, Vol. 7. No. 1. 3–22. o. <https://doi.org/10.1017/S1755773914000046>.
- LEUFFEN, D.–RITTBERGER, B.–SCHIMMELFENNIG, F. [2013]: Differentiated Integration. Explaining variation in the European Union. Palgrave, Basingstoke, https://www.researchgate.net/publication/261703241_Differentiated_Integration_Explaining_Variation_in_the_European_Union.
- LOECKER, J. [2013]: Detecting Learning by Exporting. *American Economic Journal: Microeconomics*, Vol. 5. No. 3. 1–21. o. <https://doi.org/10.1257/mic.5.3.1>.
- MAYER, T.–VICARD, V.–ZIGNAGO, S. [2019]: The Cost of Non-Europe, Revisited. *Economic Policy*, Vol. 34. No. 98. 145–199. o. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiz002>.
- MCDONNELL, C.–BOUSSARD, J.–JUSTO, I.–MOHL, P.–MOURRE, G.–STOVICEK, K. [2021]: The SURE instrument – key features and first assessment. Quarterly Report on the Euro Area, Vol. 20. No. 2. 41–49. o. https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2021-07/ip155_en_chapter_iv.pdf.
- MONNET, J. [1978]: *Memoirs*. William Collins, London.
- MORAVCSIK, A. [1993]: Preferences and Power in the European Community. A Liberal Inter-governmentalist Approach. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31. No. 4. 473–524. o. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1993.tb00477.x>.
- MORAVCSIK, A. [1998]: The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht. Cornell University Press, Ithaca, NY, <https://www.princeton.edu/~amoravcs/library/review.pdf>.
- OULTON, N. [2018]: The UK (and Western) productivity puzzle: is a macro not a micro phenomenon. NIESR blog. https://scholar.harvard.edu/files/jorgenson/files/pl05b_oulton.pdf.
- PALÁNKAI TIBOR–BENCZES ISTVÁN–KENGYEL ÁKOS–KUTASI GÁBOR–NAGY SÁNDOR GYULA [2011]: A globális és regionális integráció gazdaságtana. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PERLA, J.–TONETTI, C.–WAUGH, M. [2015]: Equilibrium Technology Diffusion, Trade, and Growth. *American Economic Review*, Vol. 111. No. 1. 73–128. o. <https://doi.org/10.1257/aer.20151645>.
- PFEIFFER P.–VARGA, J.–IN 'T VELD, J. [2023]: Quantifying Spillovers of NGEU investment. *Macroeconomic Dynamics*, Vol. 27. No. 7. 843–1865. o. <https://doi.org/10.1017/S1365100522000487>.

- PIERSON, P. [1996]: The Path to European Integration. A Historical Institutionalist Analysis. *Comparative Political Studies*, Vol. 29. No. 2. 123–163. o. <https://doi.org/10.1177/0010414096029002001>.
- PORTER, M. E. [2018]: UK Competitiveness after Brexit. Harvard Business School Working Papers, No. 19-029. <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=55028>.
- RIVERA-BATIZ, L. A.–ROMER, P. [1991]: Economic Integration and Endogenous Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 106. 531–555. o. <https://doi.org/10.2307/2937946>.
- RODRÍK, D. [2011]: *The Globalization Paradox. Democracy and the Future of World Economy*. W. W. Norton, New York.
- SAMPSON, T. [2013]: Dynamic Selection and the New Gains from Trade with Heterogeneous Firms. FIW Working Paper Series, No. 122. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/121128/1/N_122.pdf.
- SAMPSON, T. [2016]: Dynamic Selection: An Idea Flows Theory of Entry, Trade and Growth. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 131. No. 1. 315–380. o. <https://doi.org/10.1093/qje/qjv032>.
- SCHIMMELFENNING, F. [2017]: *Theorising Crises in European Integration*. Megjelent: *Dinan, D.–Nugent, N.–Paterson, W. E.* (szerk.): *The European Union in Crisis*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 316–336. o. https://doi.org/10.1057/978-1-137-60427-9_16.
- SCHIMMELFENNING, F. [2018]: Brexit: differentiated disintegration in the European Union. *Journal of European Public Policy*, Vol. 25. No. 8. 1154–1173. o. <https://doi.org/10.1080/13501763.2018.1467954>.
- SCHIMMELFENNIG, F.–LEUFFEN, D.–RITTBERGER, B. [2014]: The European Union as a System of Differentiated Integration: Interdependence, Politicization and Differentiation. IHS Political Science Series Working Paper, No. 137. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-417241>.
- SCHMITTER, P. C. [1970]: A Revised Theory of Regional Integration. *International Organization*, Vol. 24. No. 4. 836–868. o. <https://doi.org/10.1017/S0020818300017549>.
- SCHMITTER, P. C. [2004]: Neo-neofunctionalism. Megjelent: *Wiener, A.–Diez, T.* (szerk.): *European integration theory*. Oxford University Press, Oxford.
- SONDERMANN, D. [2016]: Towards more resilient economies: the role of well-functioning economic structures. ECB Working Paper, No. 1984. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1984.en.pdf>.
- STONE, A. S.–SANDHOLTZ, W. [1997]: European Integration and Supranational Governance. *Journal of European Public Policy*, Vol. 4. No. 3. 297–317. o. <https://doi.org/10.1080/13501769780000011>.
- VAN ROMPUY, H.–BARROSO, J. M.–JUNCKER, J.-C.–DRAGHI, M. [2012]: *Towards a Genuine Economic and Monetary Union*. European Council, Brüsszel, <https://www.consilium.europa.eu/media/23818/134069.pdf>.
- VARGA JÁNOS–IN`T VELD, J. [2014]: The Potential Growth Impact of Structural Reforms in the EU: A Benchmarking Exercise. *European Economy Economic Papers*, No. 541. <https://doi.org/10.2765/72085>.
- WACZIARG, R. [2001]: Measuring the Dynamic Gains from Trade. *World Bank Economic Review*, Vol. 15. No. 3. 393–429. o. <https://doi.org/10.1093/wber/15.3.393>.
- WADSWORTH, J. [2015]: Immigration and the UK Labour Market. *Centre for Economic Performance Election Analysis*, No. 1. <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/EA019.pdf>.